

תורה, השכלה וחינוך במשנתו של הרב יחיאל מיכל פינס

עפרה מיטלייס

א. קורותיו של הרב יחיאל מיכל פינס

רב יחיאל מיכל פינס¹ היה אחד מן האבות הבולטים של הרעיון הדתי לאומי². הוא פעל בתקופה שבה עמדה החברה היהודית בפניאתגרים שכמותם לא ידעה עד אז. תמורה חברתיות וככלויות שינו את ח'י היהודים, בחברה המסורתית נבעו בקשיים, ההשכלה הקצינית, התעצמה והגבירה השפעתה. מאוחר יותר הלאומיות הכלכלית ותפסה את מקומה תוך שהיא מאמצת אל חיקת הרבה מן הרעיונות המשכילים ומנהלת דיאלוג מתמיד ואמביוולנטי עם היוסדות הדתיים של האומה.

פינס נולד בשנת תרכ"ד (1843) בעיירה רוז'ני שבפלך גродנא למשפחה בעלת אמצעים, לצד החינוך התורני העניקה לילדיה לימודי כללים. בשנים 1871-1868 פרסם שורת מאמרים בעיתון 'לבנון', שבמרכזם התנגדותו לרפורמה ולתיכוןים בדת. רוב המאמרים האלה כונסו בספר 'ילד' רוח' שיצא לאור בשנת תרכ"ב (מנצחה, 1872). פינס לחם במתבולים ובמקני הדת גם יחד. הוא ראה את הפרדה בין דת ללאום כמלאכות וכבלתי אפשרית, גינה את השαιוף להתLOCAL עם העמים וסביר שייתר משואה מעידה על הרצון להשגת שוויון זכויות היא מעידה על חוקי וונופה. لكن הוא ראה את הרפורמה כחייביה שהוא אחד מניגליה הקשים ביותר של הגנות ולא כדרך לתיקון קלקלת הנגולות.³

לעומת זאת קיבל פינס כמה מן הדרישות המשכילים והציג לשפר את פני הכלכלת והחינוך, ולתקן את סדרי הנגנת הקהילה. הוא קרא לשינויים בסדרי החינוך והציג השקפה חינוכית יהודית (ראה להלן). במקביל פעל להחדרת הפרודוקטיביזציה מתחר מטרה להטיב את מצבו הכלכלי והחברתי של העם.⁴

1 להלן: פינס.

2 הפרטים הביאוגרפיים בסעיף זה מבוססים בעוקרים על: 1. שלמן י. 'מ' פינס-דמותו ההיסטורית, מלאתא (להלן: מלאתא), תל אביב תשס"ג, עמ' 261-272. 2. שלמן י. 'מ' פינס - במעגלות חישוב החשן והחדש, בתרוב: אריה י. וירנו א' (עורכים), *ואת ליהודה, מחקרים בתולדות ארץ ישראל ושובת*, ירושלים תשס"ג, עמ' 530-542. 3. בת יהודה נ. ר'ם. פינס, ירושלים תש"ד. 4. קרסל ג. ר'ם פינס, מבחר אמררי בציירוף מסבאות, תל אביב תש"י (להלן: קרסל). 5. בת יהודה ג. ערף: 'מ' פינס, *אנציקלופדייה לzionות הדת*, כרך ד, ירושלים תש"ב (להלן: בת יהודה). כאשר אזכיר למקורות נוספים אציין זאת בגוף הדברים.

3 על הקשר בין הדת והלאומיות במשנתו של פינס ראה בהרחבה: בר סלע ש', *היחס לדת במשנותיהם של פרץ סטולנסקון ויחיאל מיכל פינס*, עבודת נמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים .51-41, עמ' 40-37, 1976.

4 על ייחסו לעבודות האדמה ועל הצעותיו בندון, ראה: פינס י.מ, *ילד' רוח'ב*, ירושלים תשכ"ד (להלן: ילדי רוח'ב), עמ' 60-77.

פינס תמכה במתיישבים שהגינו ארצתה,¹⁴ אך יותר מכל קשר את גורלו עם הבילויים והפרק למדרייכם ולפטרונם.¹⁵ בשנת תרמ"ז הוא מונה למזכיר ווד' חובבי ציון' בארץ ומלפקח על המושבות. בשנת תרנ"ג (1890) הוקם הוועד הפועל של חובבי ציון' בארץ ולטפסק על המושבות. הוא עסוק בענייני קרקעות וועליה ונוחש בר סמכא בפיו ופינס התמנה לאחד ממחבריו. הוא היה חבר באגודות 'בני משה', 'בני משה' הייתה אגודה חשמאית בנושאים אלה.¹⁶ במקביל היה חבר באגודות 'בני משה'. מיסדיה סברו שהוקמה בשנת תרמ"ט (1889), ואחד העם¹⁷ נבחר לראשה ולמנוהגה. מיסדיה סברו שכך לקדם את מטרות התנועה הלאומית היהודית, יש להசיר קבוצה אלטיסטית של אנשי ציבור ורוח לפעולה חינוכית ותרבותית בקרב העם. בנוסף היה פינס פעיל בוועד הקהילה היפויאי וביסוד בית החולמים 'שער ציון' ביפו.

בשנת תרנ"ב (1892) הרחיק אחד העם את פינס מאגודת 'בני משה', ואחר כך – כן הוועד הפועל. הרחקה זו באהה כנראה הן בשל ההסתבכות הכלכליות של הוועד הפועל שפינס היה מראשיו והן בשל ויכוחים על רקע אידיאולוגי בענייני דת ולומות. בשנת תרנ"ג חזר פינס לירושלים וקיבל עבודה בבית חולמים 'בקור חולמים'. שנה אחר כך יצא למלחמות תרבות באגודות 'בני משה' ובבית הספר בפיו שהוקם על ידם. מאבק זה היה למעשה מטבח על אופייה של הלגיטימיות היהודית ועל טיב הקשר בין לבן הדת. מעשה מטבח על אופייה של הלגיטימיות היהודית: האם על הלגיטימיות להיות "בלועה בדת" כלשונו השאלה המרכזית בפומולוגייתו: האם על הלגיטימיות להיות "בלועה בדת" כתגובה של פינס, או שהוא יורשת הדת וההשכלה גם יחד, לשיטתו של אחד העם.¹⁸ כתגובה זו התרחק פינס מן היישוב החדש, הרבה להגן על בני היישוב הישן' והפרק לדוברים. בסופו של דבר הבין כי החילוניות כובשת מקומה בתנועה האזונית, לא עניינו של הפרט, אלא חלופה של ממש. לפיכך סבר כי אין מקום למיזוג בין החדרים לחילוניים, וכי יש להיפרד מן התנועה ולפעול להגשמה חזונה בנצח. וכך כתב: "אל נא תהי מריבה ביןינו, כי אנשים אוהבים אותנו, הפרדו נא מעלינו אם תימנו ואם תשטאלו".¹⁹ מכאן ואילך היה פעיל במוסדות היישוב החדש: חבר בוועד מושב זקנים, פעיל בחברת פיקוח עיוריהם, מזכיר בית החולמים 'בקור חולמים' ועוד. מצד שני המשיך לפעול גם

¹⁴ קרל למשל, תפרק במושביה פתח תקווה. ראה: מלacky א'ר, *מנגד תראה, ירושלים תשס"א* (להלן: מנגד תראה), עמ' 243-245, וכן, בת יهודה, עמ' 308.

¹⁵ על פינס והబליום ראה: לסקוב ש., *הబליום, ירושלים תשמ"ב*, תוכנות.

¹⁶ רבים פנו אליו בשאלת כדאות העליה לארץ, אפשרויות הפרנסת הקימות בה ועוד. ראה למשל: מכתבים שנשלחו אליו מرسסיה ורקרו לכתביהם, מנד תרואה, עמ' 255-266. פינס גם חירר את משות ארץ ישראל שהייתה ממען מדריך שימושי לעולה החדש. ראה: דרייאנוב א', *כתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל ג', תרע"ט - תרצ"ז*, עמ' 550-536.

¹⁷ על אחד העם, אשר ניגזבורה (1856-1927), מנהיגיה הבולטים של התנועה הלאומית היהודיתوابי תנوعת הציוויל הרוחנית, ראה למשל: סטמן א', הילר י', אחד העם האיש, פעלן וטורון, ירושלים תשט"ז, נולדשטיין י', אחד העם, ירושלים 1992, זיפרשטיין ס./גבאי חמסקק, אחד העם ומוקורות הציוויל, תל אביב 1998. על מסתוריה של 'בני משה' ראה: טשרנוביץ מ./בני משה ותקופתם, ורשה תרע"ד.

¹⁸ על המאבק עם 'בני משה' ראה למשל: שלמן, 'ההיליכי קויטוב ביישוב יהודאי בארץ ישראל במחצית הראשונה של שנות התשעים', *קתרה* 12, ירושלים תשל"ט, עמ' 3-3.

¹⁹ פינס י', *אמת הארץ ת匝מָה ה', תרנ"ד-תרנ"ג*, עמ' 23.

בשנת תרל"ח הגיע פינס לארץ ישראל²⁰ כבא כוחה של 'קרן מזכרת משה ויהודית' שהוקמה למען הטבת מצבם החומריא של יהודיה הארץ.²¹ הוא החליף להתערות בקרב בני היישוב בירושלים,²² אלומ הסתכסק עם הקנאים, בראשם הרב יהושע דיסקין, שחדרו בו. כי מטרתו לסייע בתзи ספר ברוח ההשכלה. הם התNELLI לספרו 'ילד' רוח', החדרו את בית המדרש שהקים בשכונת מגוריין, ابن ישראל, והגידרוו 'כMAIN אפיקורס גמור' המוסר בשיעורי רעל מינות שסופו לבוא עצמות הנערם.²³

יחסו לפינס והחרמות נגדו הפכו לעניין ציבורי בארץ ובחו"ל. סיפורים עבריים יצאו חוץ צנד התופעה,²⁴ וגם הספרות התורית הרבתה לעסוק בפרשא.²⁵ אף על פי כן המשיך פינס להגן על היישוב החדש²⁶ ולפעול בתחום תפוקהו כנציג 'קרן מזכרת משה', אלומ לאחר החרום התמקד עיקר בתחום הפרודוקטיביזציה.²⁷

לצד פיעולו בקרב בני היישוב החדש, הגבר פינס את פעילותו בענייני היישוב החדש ובשל ניסיונו הפרק לעוז בר סמכא 'חובבי ציון'. בתרם"ב הוא יסד יחד עם אליעזר בן יהודה, את החברה 'תחיית ישראל' שמטטרותיה היו: הגדלת היישוב היהודי עד היותו לרובה, פיתוח ההתיישבות היהודית, הכרת ארץ ישראל וחיקורת עברה, פיתוח התעשייה והמסחר, והחיה את השפה העברית.²⁸

⁵ אשתו חיה צפורה וילדיו הצערפו אליו לאחר זמן. אשתו של פינס הייתה שותפה עמו במפעליו. היא הצטינית ביחסה לעולים החדשים, תמכה בקשריו עם הבילויים אך הייתה פעילה גם בדרכות עצמה, בראש ובראשונה בדרכות פעולתה במוסדות צדקה וחסד. ראה: גרייבסקי פ', *בנות ציון וירושלים, ירושלים תש"ט*, עמ' 4-5, 142-139.

⁶ על 'זכרת משה' ראה: פזיל', *אללה תולדות קרן מזכרת משה מונטיפיורי, ירושלים תרצ"ט*. על קבלת הפנים שנערכה לפינס ראה: קרסל, עמ' 22-21. מלאת, עמ' 300. וכן גרייבסקי פ', *צרור פרחים ליום הזיכרון של ים פינס, ירושלים תשצ"א*. הספר הופיע ללא ציון עמודים.

⁷ על קבלתו הלבבית על ידי הממסד הפרושים ובראשו הרב סלנט ור' יוסף רבילין ראה: פרידמן י', יהיאל מיכל פינס בין היישוב החדש ל'ישוב החדש', *קתרה* 51, ירושלים תשמ"ט, עמ' 94 וכן העירה 6 שם.

⁸ בתו שרחה נישאה ליצחק כלב שחוצאו מבולגריה. מרגלית נשאה לספרדי הירושלמי יוסף מיחס ואיטה ישאה לדוד ייון שאמו הייתה ספרדייה. ייון אל, *לצאתזי, ירושלים תרצ"ח*, עמ' 59-57.

⁹ דרייאנוב א', *כתבים לתולדות חיבת ציון*, א' תל אביב תשמ"ב, עמ' 167.

¹⁰ בין הסופרים שהגיבו היי פ' בן היל וא' פרידברג, שדרשו קופוחם של המחרימים חילוקה. הוא ביטוי מובהק לכך היה הספר עמך הברכה' מאת הרוב דוד פרידמן, אב בית הדין של קרלין שהיה גם גיטו של פינס. הספר נערך וודор לדפוס על ידי פינס. המחבר הוכיח שאין תוקף לחרם בידיו בית הדין להחרים את כי טהור להתפלל וללמוד לשונות דורות וחוכמות חיצונית. ראה: פרידמן ד', עמק הברכה, ירושלים תשמ"ב, וכן ציון, *תנוועת ההשכלה בישראל, ירושלים תשלה"*, עמ' 122.

¹¹ פינס י', בנין הארץ א, תל אביב תרצ"ט (להלן: בנין הארץ), עמ' 140-143.

¹² ורובי י', *עבודה ומלאכה ויישוב ארץ ישראל - פעלן של ים פינס כנציג קרן מזכרת משה מונטיפיורי בארץ ישראל 1882-1887*, 33, ירושלים, תשמ"ה עמ' 148.

¹³ על 'תחיית ישראל' ראה: לנגן, *לבבush את הארץ לפניינו מעת-העת: אגודות תחיית ישראל 1881-1886*, קתרה 112, ירושלים תשס"ד, עמ' 90-55.

הנוגה הרבנית בכללה לא גונתה 'יקול הקורא' שפורסם, למעט קבוצה קטנה של רבנים, ופינס בתוכם, שעתון הלבנון שימש שופר לדעתיהם.²⁶ רבנים אלה ראו את החכמה (ההינו: ההשכלה) באור חיבוי וחיבבו את רכישתה. בראש ובראשונה הם ראו בה כל עדר ללימוד התורה, והדגשו שחכמי ישראל בדורות הקדומים תפסו אף הם את החכמה ככל, שרת להבנת התורה. כמו כן הם ציידו בטיעון כי החכמה תורמת להעלאת כבוד ישראל בעיני העמים. עוד טענו שההשכלה רצiosa על שם התועלת החומרית שהיא עשויה להביא, ובכך הגיבו לתנאים הכלכליים הקשיים שביהם היה שרוי היצירוי היהודי ברוסיה.

כולם כאחד הסכימו שערכי ההשכלה חווים הם, אלא שיחסם של המשכילים באוטה עת, לדת ולערכיה הוא שהרחקן מן ההשכלה את שומריו המסורתי. לפיכך תעבו על ספק אותה לחינוך התורני, לפkick עליה ועל ידייך להפיקה מסביבתה המשכילתית. במסגרת זו הם הציעו להקנות לציבור התלמידים ידע בסיסי בתחום ההשכלה הכלכלית, וחתרו

לקראת בניית תכנית לימודיים המשלב תורה וחכמה בכל מסגרות הלימוד. רובם אף סברו שלא כל התלמידים חייבים להמשיך ללימוד בישיבות, וכי יש לסייע מסלולי לימוד חלופיים. קליטת ההשכלה ושילובها במסגרות הקיימות, המסורתיות והכלליות גם יחד, אפשר פיקוח ומיתון של הלכי רוחה כפי שבאו לביטוי בתקופה הנידונה. שילובה בתכניות הלימודים נתפס כאמור כקבלת הרע במשמעותו.

אחדים מרבני הלבנון הלו צעד אחד נסוף ונΚטו בגישה המחייבת שילוב של השכלה כללית גם בהקשרם של הרבניים. אף כאן היה המגע המרכזי פרגמטי, שכן הבינו שרק בדרך זו יקבלו הכרה מן השלטונות. גישה זו הייתה שונה מุดותיהם של רבנים אחרים כמו: הרב ישראל סלנטר,²⁷ שהתנגד לכך באופן נחרץ, וכן הנציג ב' מולוזין' והרב אליעזר גורדון,²⁸ שהתנגדו לשילוב לימודי החול בתכנית הלימודים ואך לא בעין יפה את העיסוק בהשכלה שלא באופן רשמי, בעיקר בגלל בזבוז הזמן וביטול תורה שהיא אף כי בפועל נתנו להעלים עין מן התלמידים שקרהו בספרות ההשכלה.

כללו של דבר, 'רבני הלבנון' גילו פתיחות רבה בקשריהם מתחםם בהקנית השכלה כללית ובשלובתה בתכניות הלימודים במוסדות החינוך ואך בהכשרתם הרבניים. שיקוליםם נבעו בדרך כלל ממניעים פרגמטיים. הם סברו שמותב להסכים לתיקונים מתחומים בחינוך

²⁶ קבוצה זו כללה את הרבניים: הרב יוסף זכריה שטרן, הרב פרדכי גימפל יפה, הרב פרדכי אליאשברג, הרב שמואל מוהליבר והרב אלכסנדר לפידות. ראה עליהם אצל: אבר-מרקס ר', התפודות של חוג רבבי 'לבנון' עם אתגרי ההשכלה הרדיקלית (1848-1847), עבדות גמר לתואר מסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט.

²⁷ ראה בהרבה: אטкус ע', ר' ישראל סלנטר, ראשית תנועת המוסר, ירושלים תשמ"ד, עמ' 152-164.

²⁸ שטמפפר ש', היישבה הליטאית בהתהווותה, ירושלים תשנ"ה (להלן: שטמפפר), עמ' 158-167.

²⁸⁷ יחסם של הנציג'ב ו'אליעזר גורדון להשכלה היה אמ�ווולנט. הנציג'ב קרע בעיתונים ואך התר Kerrח בהם בשbeta. הוא היה בקי בספרות ישראל ואך דאג שבועו ולמד רוסית. שם, עמ' 165. הרב גורדון התענין בספרות ההשכלה ועין בה וכן אישיך אפיקי פעולה מודרנית כמו למשל: ניסיונו לייסד עיתון יומי חרדי שיעמוד מול העיתונות הלא מסורתית. שם, עמ' 287, 289.

תורה, השכלה וחינוך במשנתו של הרב יהיאל מיכל פינס

במוסדות שהיה בהם מן החדש': הוא המשיך להיות מעורב בטיפוח ההתיישבות,²⁹ נטל חלק נכבד בפיתוח הספרייה 'בית נאמן' שהייתה גרעין לספרייה הלאומית, היה מורה לתלמידים בסוסדות החינוך של 'העזר' ³⁰ ופעל למען גן הילדים שהוקם בירושלים על ידי חתנו דוד ולין,³¹ אפרים כהן רייס ואחריהם.³² לצד כל אלה פעל ב'בני ברית', ³³ עסק בחידושים לשון, בתרגומים ובכתיבת ספרדים בעברית בשיתוף עם בני היישוב החדש', והשתתף בכתב העת המזרחי, שופרו הראשן של המזרחי, שנערך על ידי יוסי זאב יעבץ.³⁴

בשנת תרס"ג (1903) ניסה פינס מחדש את קשריו עם התנועה הציונית ונטול חלק בניסיונו של אושיקון להקמת הסתדרות ארץישראלית שתהווה ממשלה ארגנטינית כללית ליהודי ארץ ישראל. בכל מאוזו השתדל שלא נתק עצמו למגורי מן התנועה הלאומית והמשיך להאמין בראויותו של הנושא אותו. אולם הוא לא מצא באף מחנה, לא 'בישן' ולא 'בחדש', בסיס חברתי רחב ומוצק לעמדתו, ולפיכך חיו בין שני העולםות עד יום מותו בו, באדר ב' תרע"ג (1913).

ב. פינס ורבני הלבנון'

החל מסוף שנות השישים של המאה התשע עשרה התעצמה ההשכלה הרדיקלית לגונינה וביססה מטעם בקרוב חלקים מן הציבור היהודי. במקביל להתחזקתה, הוארה מדיניות הרוסו-יפיציה התקיפה של הצאר אלכסנדר השני, והוחרפה הקציאות הכלכלית

הקשה שאפינה את הציבור היהודי במצרים אירופה. על רקע שלוש התמורות המרכזיות האלו פרסמה ביולי 1872 'חברת מרבי השכלה', הארגון הרשמי הראשון של המשכילים היהודיים במצרים אירופה, קול קורא שבו ביקשה מן ההנוגה הרבנית שתיטול חלק בדיון הציבורי שנערך באותו יום בנושא ההשכלה והתיקונים בחינוך.

²⁰ כך למשל הוא סיע ליצוא 'ינות הארץ' וישראל לארכזות הברית, (מנגד תורה, עמ' 548). רבים מן המתישבים ראו בו בר סמך עלייני הלהקה, כך למשל, בתה"ס (1900) פנו אליו בני המושבה בני יהודה שזכה בדורות הגולן, בשאלת האם הם צריכים לקיים יום טוב שני של נולאות. פינס פסק שעיליהם לחוג רק יום אחד ונימק את תשובה על סמך דבריו הראשונים ואחריהם. למכתב צורפה הסכמה של רבני ירושלים, הרב סלנטר והרב אלישר. מנגד תורה, עמ' 527.

²¹ על חברת העזרה ראה: רינית מ', חברת העזרה ליהודי גטניה ביצירתה ובמקابק, ירושלים תשל"ב (להלן: ריננות).

²² דוד דילין (1864-1941) היה מן המשכילים המתוונים שבירושלים ומון המנהיגים המרכזים בסוף המאה התשע עשרה ובשליש הראשון של המאה העשרים. הוא היה מורה, חוקר, סופר, בלשן ועורך. מימי יסידי ועד הלשון העברית, ממשתתפי 'מלחת השפט' (1913) ומונולוג בית המדרש העברי למורים בירושלים.

²³ כהן ריס א', מזכירות איש ירושלים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 181.

²⁴ אלפסי', ירושלים, תולדות ירושלים בשנים תרמ"ח-תש"ח בראשית ירושלים של בני ברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 26, 29-28, 38-45, ועוד.

²⁵ אבא יעבץ (1924-1847). מורה, סופר, היסטוריון ועסוקן. עלה לארץ בשנת 1887. היה מורה בזיכרון יעקב, ואחר כך ישב בירושלים. היה פעיל בוועד הלשון. כמו פינס, הוא נهل מערכה נגד המגמות החילוניות בישוב, והוא ממייסדי המזרחי. בשנת 1896 נסע לילנה ואחר כך ללונדון, שם מת.

האחרונים דוגמת הגאון מווילנה. במאמר על דרכי החינוך,³³ הפנה פינס את קוראיו בספר 'עליות אליה' המוכיח אף הוא שהגר"א עסוק בחכמה.³⁴ הספר העומד על מעלותו של הגר"א ובויהן על דעתו המפליגות בחכמה מציג את הגר"א כמי שמשלב באופן הנכון

ביותר בין התורה והחכמה, כך שהחכמה משועבדת תמיד לעולמה של תורה. הוא אף הצביע על כך שהגר"א כתב ספרים על עניינים מדעיים ואף ציווה לתרגם עברית חיבור בנייאומטריה בשם 'אוקליידס'. כוונתו לתרגםו של ר' ברוך משלקוב שבדברי המבוא לספריו הביא דברים ששמע מפי הגר"א על שבח השילוב בין התורה והחכמה, ועל כך שהגר"א הוא זה אשר ציווה עליו לתרגם את הספר ולהרבות על ידי כך את הדעת בקרב העם.³⁵

אר פינס לא ראה את ההשכלה ריק כי שמשמשת במעטם משני, ככל עוז להבנת התורה, אלא ייחס לה חשיבות גודלה בהרבה. לנוכח גידול השפעתם של המשכילים הרדיkalים על הציבור וגם לנוכח המצב הכלכלי הקשה ברוסיה, שהמחייב עד כמה זקנים בין אדם להכשרה מקצועית ולהשכלה על מנת לצאת ממעגל העוני, הבין פינס כי יש צורך לעורוך שינויים בתוך החינוך היהודי ולא להחוט שדברים יתרחשו מALLEם. נוסף לשיקולים פרגמטיים אלה הציג פינס גם מניעים עקרוניים ופרש תכנית חינוכית ייחודית שהושפעה ללא ספק מן הפגנוגים האירופים וכן המשכילים היהודיים גם יחד.³⁶ בתכנית זו חתר לצירוף השכלה כללית לתכנית הלימודים, לצד עקרונות דידקטיים שלא היו מקובלים בחינוך המסורתית.

במרכז תפיסתו העמideal פינס את הצעעה לכלול את לימודי ההשכלה הכלכלית בתוכנית הלימודים, אך לא כ'לימודים חיצוניים', 'מחלקה נפרדת', אלא חלק בלתי נפרד מלימודי הקודש. לטענותו, דרך הצגת ערכם של לימודי אלה והשם שניתן להם, 'חכמת חיצונית', הם שגורמים לניטוקם מן הדת ולהחשבתם כלימודים שאין להם קשר ליווצר האדם והטבע.³⁷ אמונה להשכלה הכלכלית יש ערך כאמור לימודי הקודש, כמו למשל:

³³ המליץ, 1867, גליון 35. את הדברים אודות הגר"א מביא פינס בשם החכם ר' עזביה בן ישראל. על השפעתו ראה גם להלן.

³⁴ ספר זה חובר על ידי ר' יהושע השל, ונדפס ב-1856.

³⁵atisks מצבע על כך שר' יהושע השל לוי, מתקן בשילוב השכלה מותנה עם עיסוק בתורה. הוא השתמש בדמות הגר"א על מנת לתמוך בנטישתו ולהדוח את הביקורת מצד המכונה המסורתית. וכן על מנת לתמוך כלפי חז' במנומות השלטון הרוסי הנאו ובקובל לדוחות מכל וכל את ההשכלה הרדיkalית.atisks ע, ייחיד בדורות, הגאון מווילנא-דמדות ודידי, ירושלים 2000, עמ' 51-53.

³⁶ על נוכחות הקיביעה שהגר"א זירא את תלמידיו לתרגם ספרי חכמה לעברית ואיך חיבר בעצמו ספרים בתחום החכמה, ראה:atisks, שם, עמ' 61-68.atisks מוכיח שככיתה ספרי לא חריג הגר"א מפרשנים שקדמו לו, וככלל, החכמה נתפסה כאלו כדי שבאה לעזרה בלימוד התורה והבנתה אף לא כעומדת בפני עצמה. חשוב לציין כי על עדותו של ר' ברוך משלקוב הסתמכו רביים מסווגי ההשכלה המתונים, ראה שם.

³⁷ פינס השתמש במונחים 'חכמה'/'השכלה' לסירוגין ולא נתה למשמעותו את המונח 'חכמה' המרמז לרציפות ולא לתמוראה, כפי שעשו רבים מן המשכילים המותנים וכן הרביים שתמכו בהכנותם לudsonים כללים לתוכית הלימודים.

³⁸ פינס ימ', ספר הכהן, ירושלים תרג' (להלן: ספר הכהן), מבוא, עמ' VII

מאשר להתעלם מן התמורות המתרחשות מבית ומחוץ, ולאבד בשל כך את בני הדור הנוכחי העולים לנחות אחר ההשכלה בדמותה הרדיקלית.³⁸ פינס שפעל באמון עם קבוצת רבנים זו, הציג נישה מקורית ונוציאת ביחס לעולם החradi' בכלול ואך ביחס לקבוצת רבנים זו בפרט. בדרך כלל היה חלוץ לפני המכונה והביע דוותי בנוסאים שונים שעלו על סדר היום הציורי הרבה לפני שהאחרים עשו זאת. וכך למשל נדרש לנוASA החינוך וכותב בנושא זה סדרת מאמרם כחמש שנים לפני פרסום

של היקול קורא מטעם 'חברת מרבי השכלה'³⁹, גם בנושא הפרודוקטיביזציה היה פינס הראשון המגיבים, וכבר בשנים 1868 - 1869, בעית הרעב הגדול שפקד את יהודיה ליטא, קרא להפניית היהודים למתקומות פרודוקטיבים. הוא סבר שעיל היהודים להשתלב בתהילכים החדשניים העורבים על העולם, וזאת מבי לוותר על השקפת עולמים היהודיות ואורח החיים הכלכלי. הוא הדגיש שלא תורה היא או שגרמה לחוסר היוכלת של היהודים להשתלב בתהילכים החדשניים, כי אם המידות הנשחרות שהיהודים אימצו על אף שאיום בהם כל קשר ליהדות כמו למשל: העדר אהבת הסדר, היופי והאסתטיקה, פחוות, בהלה וחיקוק.⁴⁰

הוא קרא לשפר את המצב הדתי הכלכלי והחברתי ותבע לעורוך שינויים בחינוך, הן בתכנים והן בדרכי ההוראה. להלן נראה כי לצד טיעונים פרגמטיים שדמו לאלה שהציגו רבו 'רבני הלבנון', הציג פינס טיעונים אידיאולוגיים מובהקים הרואים בשילוב ההשכלה במערך הלימודים לא רק ככוורת הבא בעטין של התמורות, אלא חלק בלתי נפרד מן החינוך היהודי מלכתחילה. טיעונים אלה הם שעדמו במרכז התכנית החינוכית שהציע.

במאמר זה נציג את התכנית הпедוגנית - דידקטית של פינס, המתאפיינת לכל שלב משלבי הלימוד.

ג. היחס להשכלה הכלכלית

כמו רבים מן המשכילים המותנים, רצה פינס להוכיח שההשכלה יכולה לעלות בקנה אחד עם הדת. כדי לתמוך בדבריו ולהוכיח שאין חדש בתפיסה זו, נשען פינס על התקדים ההיסטוריה והזיכיר במאמריו הרבים שורה ארוכה של גdots ישראלי שעסקו בתורה ובחכמה. לצד חכמי הראשונים דוגמת ר' סעדיה גאון והרמב"ם⁴¹ הזכיר פינס את

²⁹ באර מרקוס, עמ' 64 - 93.

³⁰ המליץ, 1867, גליונות 35 - 43.

³¹ בין הארץ ב', עמ' 206 - 211.

³² רבים מן המשכילים היהודיים ניסו להוכיח את אמיתיות דרכם בהישענו על חכמי ספרד שנודעו בעיטוקם בחכמה. דרך היכרותם עם ספרות זו נחשפו לחכמה והשתמשו בדברים כדי לחזק את הקביעה שאין סתרה בין הדת להשכלה (=חכמה), וזאת על מנת לחזק את הדיפוי העצמי שלהם ואת האמונה בצדקת הדרכם, באופן זה שוויכח שכן הם פורצי גדר אלא דזוקה מוחזקי עטרה לישונה. דוגמה מובהקת לכך הוא ריב"ל, בעל תעודה מישראל.

פינס אף התבטה בעניין זה בלשון מטפורית:

לא די לנו לעשות את ההשכלה אחות לדת - אחות לא תמלטנה מלחיות צוראות אישת לרעوتה. ההשכלה תהיה בת לדת, על ברכי אמה תתגadel ותשטעף.⁴⁴

יחד עם זאת זההיר פינס מפני החינוך החומריאי ואף בעניין זה הדגיש שוב ושוב כי להשכלה הכללית (או החינוך האזרחי, כפי שכינה אותו פעמים) יש ערך רק כשהיא מופעה כחלק מתפישת עולם יהודית כוללת:

החינוך האזרחי בהתגבורו גם הוא, לא תבוא ברכה לרגלו, כי הוא ירש מפני רכות ההרגשה ורוח החוסך והאהבה ועשה את האדם עצם יבש וכמוכנה נעדרת רגש הפעולתה כל היום לאסוף כחול כסף ולהרבבות אוצרות... החינוך האזרחי ישקיע את האדם בmaterialiot יותר מד'.⁴⁵

נמצא אפוא, שלדעת פינס, הסכנה האורבת לאדם המתהנק על ברכי ההשכלה לבדה היא שקיעה בעולם חומרני ופוגעה במידותיו. לפיכך רק הסינטזה בין ההשכלה הכללית ליהדות היא הדרך שבה יש לחנן את ילדי ישראל.

ד. התכנית החינוכית

פינס אמן לא הותיר אחריו חיבור מקיים ושיטתי על נושא החינוך. אולם השקפות החינוכית והתכנית הпедagogית דידקטית שלו מצאו ביטוי במאמרם רביים שכתב בנושא זה הן בהיותו ברוטה בשנות השישים והשבעים של המאה התשע עשרה והן בהיותו בארץ ישראל בעיקר בשנות השמונים והתשעים. כך גם בספריו "ילד רוח"⁴⁶ (1872) ובuibודים של ספרי לימוד ותרגומים לעברית.

בכתביו הצייג פינס תכנית לימודים ספורת ומדורגת שמתכוна לעלה השפה היהודית מקורית, המושפעת מערבי ההשכלה ומעמידה את הילד במרכז. בסעיף זה נתקפק בתכנית החינוכית שהציג בסוף שנות השישים.

פינס חילק את תקופת החינוך לשלש תקופות עיקריות:
 א. גיל 3-4 עד 8-7 – תקופה זו מוקדשת לחיזוק הנפש והגוף והוא נקראת 'תקופת הראששה'.
 ב. גיל 7-8 עד 14-13 – תקופה זו מוקדשת לחידוד הכוחות הנקנים בתקופה הראשונה, והיא נקראת 'תקופת הצמיחה וההסתעפות'.
 ג. גיל 14 – 24 – לימוד הלכה למעשה, זמן עשיית הפרי.⁴⁷

⁴⁴ שם.

⁴⁵ שם, עמ' 85-86.

⁴⁶ המלץ, גיליון 39, נולין 1867. לא ברור אם פינס שאב חילקה זו ממוקור כלשהו או שהציג רעיון מקורי.

חכמת המשפטים מועילה לדיני ממונות; חכמת החשבון והאסטרונומיה מבהירה את דיני ערביון; ואילו חכמת הדיבור וההיגיון מסייעת להבנת מדרשי חז"ל באגדה ולהבנת דרכי המידות שהتورה נדרשת בה.

אך החכימות הללו עומדות לדעת פינס גם בפני עצמן, בתנאי שהן חלק בלתי נפרד מן החינוך היהודי. על כן קרא פינס **לקדש את החול**, להרחב את משמעותו של המושג 'תורה' ולהכליל בו את תכנית 'כל מעשה המחשבה והשכל, כל החכימות והידיעות שיש בהן תועלת לאור ואמת וצורך יישובו של עולם'.⁴⁸ מתוך כך הדגיש שהקב"ה מתגללה לא רק בספר התורה אלא ביקום כולם, ועל כן דרך משל, לימודי הטבע הם לימודי קידש

- לימוד תורה מעשה בראשית.⁴⁹ פינס הוסיף ופיתח גישה זו במשך כל חייו בארץ ישראל.⁵⁰ הוא אף התכוון לכתוב סדרה של ספרים העוסקים במדעי הטבע ותרגומים וראה במשימה זו חלק מהרחבת לימודי הקודש. "וידע הנער הלומד אותן (את לימודי הטבע, ע"מ) כי בתוך היכל הקודש עומדות רגליו ולבו פניו למעללה והייתה תורה מעשה בראשית, אחת ממקצועות שבתורת היהדות".⁵¹ ואכן, סגנון התנ"ג של 'ספר הכהן', ספר הפיזיקה שכתב בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, והשם הנלווה אליו: 'תורת מעשה בראשית', משקפים גישה זו הממזגת בין חול תוך הסרת' החיצ' המבדיל בין השנים. אמנם הספר טבוע בחותמו של הזמן וקשה לא ספק במאבק עם החילוניות שפיטה בתנועה הציונית באותה עת, אולם שורשו כבר בסוף שנות השישים ובשנות השבעים, בעת המאבק עם ההשכלה הרדייקלית:

וינה אם נאמר עתה, כי חפצינו לחת לבני עמו תכנית 'חינוך דת' אין לטען ולומר שכונתנו להוציא מכלל כל חינוך מדעי חינוכי אזרחי וכל חינוך ענייני דרך ארץ ויישוב העולם. ונហפוך הוא, כי חפצינו אשר החינוך הדתי הוא יכול בקרבו כל מיין החינוך האלה שמנינו וויסר החיצ' המבדיל בין לימודי הקודש והחול.⁵²

⁴⁷ ילדי רוח, ב', עמ' 88.

⁴⁸ שם, עמ' 89.

⁴⁹ כאן הקומקס לציין שחוין של פינס לא היו מקשה אחת ושבאופן טבעי הגנות וכמהו תגובותיו הושפעו מן הסובב המשותף של הזמן והמקום. כך למשל היה יחסו של פינס לתיאטרון. מדועות שונות עליה כמי שפתח פינס נחגה לבקר בתיאטרון בהיותם באירופה (ראה למשל: ל'צאנצאי, עמ' 19). בשנות תר"ן הציג הפסחא 'זרובבל' על ידי תלמידי בית ספר למל בירושלים, ופינס לא התנגד להעלאתו, אולם בשנות תרנ"ה יצא למחלמת חורמה כנדגעלת המחזאה בעיר רוחובות. השגdot נחרצת זו נראית לכואורה, כסותרת את תפיסתו של פינס החותרת למצוינה בין קודש לחול, ובתוך כך לקידוש לימודי החול. שכן ניתן היה לאטיפות שפינס יראה אתגר חינוכי בשימוש בכלי זה. ולא היה. המחלמה בתיאטרון נתפסה בעיניו כמלחמה על יציבות דעתו הרוחנית של 'ישוב החדש' בארץ ובחילוק במחלוקת 'בבני משה'. הוא ראה בתיאטרון סמל לחיק' חילוניים וחיש מכך שלבושו העברי עלול לשגות לו פרואה יהודית, ומכך הסכמה הנדולה, שכן הלבוש עברי אך תוכו זו ליהדות. (ראה למשל: החבצלת, תרנ"ו, גיליון 2, אמת מארץ צמח ו, עמ' 30.)

⁵⁰ ספר הכהן, מבוא.

⁵¹ ילדי רוח, ב', עמ' 89.

הוא (פרבל ע"ח) היה אומר: האדם עז השדה והילדים נטיעים ורקם הצריכים להתגדל עפ"י חוקים טבעיים... דבר גדול השמענו בהא האמן הגדל, שלא טוב וישו ההורים הולוחצים את בניהם ללמידה דבר שאין ליבם חוץ ואני מסכים את כשרונות נפשם.

עוד טען כי הכוחות אצורים הילד וכי לגלותם ולעוזר לו למשש כוחות אלה יש לכוון ולהתחשב ביכולתו וגם בנטית ליבו.
פינס בעקבות פרבל, ייחס חשיבות רבה לשחק בשלב הילודות והטעים כי יש למצות את השלב הזה ולא מהר ולהעמס על הילד תכניות שאינן מתאימים לשלב התפתחות שבו הוא מצוי.

המשחק – אמר פרבל הוא כפראודור לחוי אדם על האדמה... והנה על ההורים להנני את הילדים להתחנע בפרואודור... עד אשר יתחזקו כוחות גופם ונפשם וייהו מוכשרים לבוא לטרקלין ולשלוח ידם לעובודה, למלאכה, ללימוד מסודר. ואם יקדימו לחקת המשחק מידי הילד ויעמיסו עליו על הלימוד טרם בא עתו, הנה ייחמסו ממנה גן עדן, יעיכרו צהלה רוחו ולבבו ית מלא דאגה.⁵²

ואכן פינס הציע תכנית מעשית ברוח גן הילודים של פרבל. על פי תכנית זו המשחק בגין הכלל תחומיים נרחבים צריך להיות מסודר ומכוון. ניתן לחלקו לשלווה סוגים עיקריים:
1) משחק תנועת הגוף, מלחום בשירים.

המטרות: חיזוק הגוף, לימוד להקשבה, הבחנה בין קולות שונים במוסיקה.
2) מלאכת הגנים-עבדות גינה, שתילת זרעים, לימוד טיבם והתפתחותם על ידי עשייה.
מטרות לימודיות: לימוד הטבע, הבחנה בין טוב לרע (צמחים ועשבים), הקנית דרך החקירה בדרכי הטבע.

מטרות אפקטיביות (בתחום הרגש והאמונה): הוא יעורר את האמונה בקיוש ברוך הוא יוצר הטבע, ויפתח תכונה של אורך רוח.
3) מלאכת הבניין- מלאכה, רקמה, תפירה והרכבה של משחקים.
המטרות: אימון הידים, תיאום עין-יד, בירור מושגי המספרים הפשטוטים, וטיפול האסתטיקה: "וירגנוו את הטבע לשבח למצוא עונג בתמונות יפות ומוסדרות."⁵³

لتכנית זו נתן גנון יהודי ייחודי שתכליתו "למשוח את החינוך באצבע היהדות"⁵⁴ ככלומר: לקשר את העקרונות והתכניות החינוכיים לרוח היהדות.

⁵² המליץ, 1867, גלילון .39.

⁵³ המליץ, 1867, גלילון .40.

⁵⁴ שם.

גם להוראה עצמה נדרש פינס. לדעתו, יש לשימוש לב שהחומר יימד בהדרגה, וכל שלב ישמש כהכנה להזה הבא אחריו. בהקשר זה חילק פינס את הלימודים לשושן קבוצות עיקריות:

- א. לימודים המשמשים כאמצעים. לדוגמה: קרוא וכותב.
- ב. לימודים התלויים בעיקר בזיכרון. לדוגמה: שפה, דקדוק, חשבון, הלכות פסוקות.
- ג. לימודים המעררים את הדמיון. לדוגמה: המיליצה, השיר וחשיבה ברמה מופשטת.⁴⁷

1. גיל הרך

החל משנות השישים של המאה התשע עשרה קיבל פינס על הצלול בחשיבותו של גיל הילודות, והתנגד אליה שראויה כמשמעותה בדרך אל הבגרות. לטענתו רבים מעלימים עין מצרכי הנער ומיפוי תוכנותיו.

הסתעפות מיוחדת ינחו על קרן המקה... עד מלאות ילד שלוש עשרה שנים אין הם עושים דבר, אלא אומרים: "הילדות והשchorות הבל, יגדל ויהי לאיש!"⁴⁸

פינס תבע לחנוך את הילד החל מיום היולדו וייחס חשיבות רבה לחינוך בגיל הרך, שהוא הבסיס לחינוכו של הילד.⁴⁹ בדבריו הסתמך פינס על דברי פדגוגים בני זמנו ובעיקר על משנתו של הפדגוג הגרמני פרידריך פרבל,⁵⁰ שהיה הוגה הרעיון של גן הילודים. פרבל העמיד במרקם את הילד ואת צרכיו וראה במשחק את הגילוי העיקרי של מהות הילודות. ברוח זו הדגיש פינס כי אין להכבד על הילד בתקופת ילדותו:

ועיל'ז (ועל ידי זה) ייחמסו מן הילד כוח עולמי וצהלת רוחו, תוארו כמושנה נובלת בעודה באביבה. פנו חווורו עצמותיו שפו ועמודיו גוינו ירופפני, ואחר כל אלה לא יראה הילד בראה בליך בילדותו כראוי ויכלה שנוטיו בבהלה.⁵¹

בסדרת מאמריהם פרס פינס תכנית DIDACTITIA המבוססת על שיטת גני הילודים מיסודה של פרבל, שבhem הדגש שלן מתן לחזק את כוחותיו הנפשיים והגופניים של הילד יש להשתמש באמצעות לימוד טבעיים. וכך כתוב:

⁴⁷ ילדי רוח, עט' 80, המליץ, 1867, 35.

⁴⁸ המליץ, שם.

⁴⁹ שם.

⁵⁰ פרידריך פרבל (1782 - 1852) היה מורה מודרני לפדגוג פסטאלוצי. ראה: אנציקלופדיה חינוכית, אוצר ידיעות על החינוך בעם ישראל ובאומות, ירושלים 1965, כרך ה, עט' 536 - 545. המשיכים היהודים במערב היו קשורים בתנועת פרבל והושפעו ממנה בפיתוח החינוך בגיל הרך. בשנת 1839 אף פתחו נזירים ליד בית ספר של הפילנתרופין שנוסף בפרנקפורט בשנת 1804. רינות,

עמ' 285.

⁵¹ המליץ. לעל.

ובמsha ומתן של הלכה, ורק אחר כך שוכר לו אביו מורה פרטיה של מדתו כתוב ולשון.⁵⁹ כשם שמחמינו בנו את הלימוד בדרך הגיונית: קודם גמרא ואחר כך סברא, ככלומר קודם גמרא במובן של קבלת ההלכות כפשותן ולמודן ורק אחר כך המחלוקות והדריכים הקשורות להלכות אלה בדרך שלומד האדם מעתו ושכלו. כך יש למד את הילדים על פי השלבים המתואימים להם ועל פי סדר הגיוני. لكن קודם עליהם ללימוד את ר' יצחק אלפסי (הר"ף) ואת הר' החזקה של הרמב"ם, שבספריהם מובאת ההלכה באופן הביר ביורה, ורק אחר כך ניתן למדם פלפל ומדרש. אי לך יש לדוחות את לימוד הגמara בשלב מאוחר יותר שבו ליפוריהם של הנערם יישאו פרות.

ככלומר בשלב זהה נפקד מקומה של הגמara בספר לימוד ובמקומה נבחר משנה תורה לרמב"ם המביא את הדינים על פי נושאים, באופן שלם מסודר והגיוני, ללא משא ומתן הלכתית ולא פלפולים המככבים את הלימוד על הנערם. וכן ספר ההלכות של הר"ף שהוא מעין תלמוד מקוצר, העורק על פי סדר המסכתות, מקוצר את המשא ומתן ההלכתית ומבהיר מהי ההלכה. הוספת הר"ף לדברי פinos באה"ל מען לא תהיינה ההלכות עצמות היבשות המיניגעות את הנפש ומיישנות את כוח השכל והتابונה".⁶⁰ ככלומר, גודלו בחיותם שבו ובמבנהו המحدد את שכלו של הלומד.

יש להניח על אף שהדברים לא נאמרו מפורשות, שהעובדת שהספר נשאר נאמן לסדר הגמara, הייתה אף היא אחד המניעים לבחירתו. בתכנית זו יצא פinos כנגד הנחוג בחינוך המסורתי, שבו ליפוריו את הנער גمرا בגין צער מואד ללא הכנה מתאימה.

נאמן לדריך, קבע פinos כי בתכנית בית המדרש יימדו התלמידים בשני חדרים. הם ימשיכו ללימוד רוסות, ידיש וערבית, היסטוריה של עם ישראל ושל רוסיה ושאר לימודיים כללים כנדרש. יש לציין שכאן לא באה' לביטוי מובהק גישתו המקדשת את החול ומטשטשת בין קודש לחול, שאול בשלבים אלה עדין לא גובשה סופית.

ב לימודי יהדות לימדו התלמידים בחדר הראשון את משנה תורה לרמב"ם, מלבד הלוות טומאה וטהרה ומעשה הקורבנות שאין נהוגות וגם אין נחוצות לידעית התלמיד. בשלב זה ילמדו ספרי מדע, אהבה, אהבה, זמינים, (מלבד הלוות שבת, ערביון יום טוב⁶¹) וקנין. לצד הרמב"ם ילמדו גם את ספר ההלכות הר"ף (ר' יצחק אלפסי) עם פירוש רשי", וכן מקרא עם פרשנים, דקדוק והשכלה כללית על פי תוכנית הלימודים.

בחדר השני יסיימו התלמידים את משנה תורה וספר ההלכות של הר"ף. בשלב הזה יוכינו התלמידים את השיעור ורך אחר כך ישמעו אותו מפי רבם. המורה מצדיו צריך להקפיד להכין את השיעור ולברור פירושים המתאימים לכיקול השכלית של התלמידים. בונוסף לכך ילמדו התלמידים תורה עם פרשני ימי הביניים כגון: רמב"ן וראב"ע, אך יקדיםו

⁵⁹ המלץ, 1867, גליון 35. וכן ראה: ילי רוחי, עמ' 81, בהערה מביא פinos דוגמה לצורך וליעילות של לימודי קודם ושיטות של המקרא.

⁶⁰ המלץ, 1867, גליון 42.

⁶¹ פinos סבר שהלכות דונמת 'מוヶצה' 'שביתה' 'גולד', הן הלוות שאין מובנות לשכל האנושי, ועל כן ברור שיש לדוחות את לימודן. מטרת הלימוד בעיניו היא לעורר חוש ביקורת בקרב התלמידים ולנטוע בהם אהבה ללימוד. لكن את דיני המסתנות יש ללמד, כי זהו תחום המוכר לאדם כבר מימי ילדותו. ראה: ילי רוחי, עמ' 79 - 82. וכן המלץ, 1867, גליון 42.

במשחקי התנועה - יחקקו הילדים את מסע בני ישראל ביום סוף, את דוד מכח את גולית, את מסע בני ישראל בהבאת הביכורים וכדומה. במשחקי עבדות הגן - ירימו מטבחאותיהם כלפי עשר תרומות וביכורים, וכך ירגיל את עצמן בין השאר, שלא ליהנות מן העולם הזה בלבד, ברכה ובליל נתינה לאחרים.

במשחקי מלאכת הבניין - יבנו וירכיבו בית מחלקי המשן וכלייו וכדומה. היסוד הספרוני - יש לו מקום חשוב בתהller החינוכי בגין הילדים ובקשר זה ישולבו המדרשים בסיפוריו המטורף ויעוררו את רגש האמונה והדת. דרכם יחדירו לילדים ערכים יסודיים כמו: כבוד אב ואם, הคารת טוביה, מידת הענווה ועוד.⁶² יסודות אלה יבואו לביטוי גם בהמשכו של התהller החינוכי.

2. ניל הבניינים

בשלב השני, שלב הצמיחה, לימד הילד בשלושה 'חדרים'. בכל כיתה לימדו כ-25 תלמידים, כקבוצה הומוגנית על פי ידיעותיהם וכשרונותיהם.⁶³

תכנית הלימודים בחדרים תהיה מודורנת ומותאמת ליכולתו של הילד. בחדר הראשון היה הכלול לימודי שפות: עברית - 'שפת קודשנו', אשכנזית ('ידייש') - 'שפת אימותינו', ורוסית - 'שפת ארץ מולדתנו'. הילדים לימדו את החלק הספרוני בחומש, ברכות ותפילות עם תרגום לשפהacha, לוח פעילים ושמחות בשלוש השפות, קריאה, כתיבה, היסטוריה עד נפילת רומי, גיאוגרפיה של רוסיה,طبع, ביוغرפיות, שירים והעתמולות.

בחדר השני לימדו הילדים את כל התנ"ך יעמיקו ידיעותיהם בשפה ובדקדוק, לימדו דינם, חשבון, היסטוריה של רוסיה, טעמים, מנגנון בית הכנסת ודיני שבת. פinos אינו מפרט את תוכנית הלימודים בחדר השלישי אך הוא מציין שהילדים ישארו בו עד תום התקופה השנייה. יש להניח אם כן, שהתלמידים יעמיקו ידיעותיהם בתכנים שנלמדו בחדר השני.

3. הניל הנגבה

בשלב השלישי, יפרדו הנערם למסלולים שונים, על פי נטיותיהם וכשרונותיהם ועל פי החלטת המורים, ההורים והתלמידים עצמם. מי שירצה להשתלם בדרך ארץ והשכלה זמןית, יוכל ללימוד בגימנסיות או באוניברסיטה. בהקשר זה הציע פinos להקים בתיא השתלבות לסטודנטים וב בעלי מלאכה ואומנים שבהם ילמדו יידות ושפת הקודש.⁶⁴ אולם אלה שייבחרו ללימוד תורה 'אהבה ולהיות להוואיל לבני עם פינו אל בית המדרש'.⁶⁵ תוכנית בית המדרש היא פרי מחשבתו החדשנית של פinos שסביר כי בlijpodiy הקודש הולכים המהניכים בחינוך המסורתי בדרך הפוכה: בגיל 7 - 8 מגיעים את הילד בתהller

⁵⁵ שם.

⁵⁶ את התכנית הזאת ביסס בחלוקת על דברי חכם בשם ר' עובדיה בן ישראל (ראה לעיל), עמו הסכים על בניית התכנית אף חלק עליו בפרטיה. ראה: הצעירה, 1862, גליון 14.

⁵⁷ המלץ, 1867, גליון 41.

⁵⁸ שם.

התאמתו ללמידה ועל כן הצע המעט "בלימודים יבשים שאין בהם כל ליח הרגשה ועדן לנפש".⁷⁰

פינס הציג אומנם תכנית חינוכית מפורטת, אך הדגש שאינה מנובשת דיה. אף על פי כן סבר שהוא מובילו לקראת מימוש של שלוש מטרות מרכזיות: ראשית לכל היא קשורת את הדת להשכלה, מטרת הרציה בעינו מלכתחילה. שנית, היא עשויה לספק את רצון העם ומתוך כך למגוון מרכיבים את הבדיקה מן החינוך היהודי, ושלישית יש בכוחה להפוך את היהודים לאזרחים מועליים לחברה ולמדינה. במאמריו קרא להנאה להתעורר מתרדמתה ולהעירך לשינויים.⁷¹

כללו של דבר, פינס הצע תכנית המفترסת לאורך כל שנות הלימוד של התלמידים. מתוך התכנית עולה מחויבות ברורה לחינוך המסורתי אך גם ביקורת נוקבת ותביעה לתקונים. ברוח זו נתן פינס מקום מכרז לצורכי הילדים וליכולתם בכל שלב ושלב, וקרא לייצרת מסלולי לימוד מקבילים למסלול התורני. העמדת התלמיד או התלמידית כמרכזה הווייתה של התהילה החינוכי הדגישה מטבע הדברים את התפקיד המרכזי שהמוראה ממלא במעשה החינוכי שעליו הוא מופקד.

5. דמות המורה

פינס ייחס חשיבות רבה להשכלהן של המורה, לאופיו ולהתנהגותו.⁷² לא פעם הדגיש כי הוא רואה במורה מחנוך שהשפיעתו על התלמידים הרבה, ולא רק כדי שmapsפיך על העברת הדעת. לכן יש לדקדק עמו ולדאו שהוא ראוי לתפקידו. במציאות החינוך נוצרה ונוצרה בארץ ישראל בשנות התשעים של המאה התשע עשרה ראה פינס כחובה להציג שחנוך חייה ציריך להיות שומר מצוות לא רק כלפי חז' בבאו למד את תלמידיו, אלא גם בפניהם ולביתו. במלחתו 'בנ' משה', ראה פינס את עיקר הבעה לא בתכנית הלימודים הפורמלית של בית הספר, אלא ברוח השולטת בו,

⁷⁰ שם, גילון 43, יש. לציין כי פינס דאג שבתוויו יקבעו חינוך יהודי מסווד לצד החינוך הכללי. בתחילת התמודדו בעיר הולנד רוז'י, עבר הוא יש עיון, חזר על הנלמד ולימן תורה. אחר כך שכר מהן טורים פרטניים. כשהברחו קבלו חינוך כללי לימוד שפות, גיאוגרפיה, חשבון, ריקוד ועוד, ומלא זאת קיבלו חינוך יהודי רטני. גם בארץ ישראל פינס שכר לבנותו טורים פרטניים, ואולם חיש שחוינוכן אינם שלים. ראה למשל, מכתב שלחן לחנונו דוד לין שבו הוא מבקש ולמד את איטה בתו ולהשכילה "כי למורות רוח לא מצאת זדים מה להשלימה בלשון וופר... והנה לא על הלשונות אני מצער כי לא תבין, כי לא באלה שלמות האישה, אך חפצתי יותר להרחב חוג השקטות והלהיבא בלבד דעת העולם...". אצ"מ(1) 153/36 A. על חינוך הבנות בארץ ישראל בימי קדומים, ראה: שלחה מ', נסיכה וא' שביה, החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים, ירושלים תשס"ב, עמ' 171-210.

⁷¹ המלץ, גילון 43.

⁷² המשיכים הראשונים ייחסו ערך רב לתפקידו של המורה. הם רואו את שורש הרע של החינוך היהודי במורים הבווים יוצאי פולין' המדברים שפתחו אשכנז בדרך בוקה וטבולה' וגורמים לכישלון ההוראה. ראה למשל דבריו של נתניאל הרץ וזיל נ'ה, דברי שלום ואמת ('אלקושי, מהדי'), ירושלים תש"ב, עמ' 17. המשיכים תבעו מן המורה להציגן בהשכלה, בבחותם לשונו בהילוכו ובינומיו. ראה: אליאב מ', החינוך היהודי בגרמניה, ירושלים תשכ"א, עמ' 143.

תורה, השכלה וחינוך במשנתו של הרב יהיאל מיכל פינס

לעתים מזמן גם ללימוד 'הbijoor' למשה מנדרסון. גם בשלב זה ירכשו השכלה כללית על פי תכנית הלימודים הכלליות.

מן הרואו לצין שפינס הצע שמי שיגמור את השלב הזה, גם אם לא ימשיך ללימוד במסלול התורני, יוכל לשמש בתפקידים דתיים יותר כמו ש"ב (שותח ובודק) וחוץ.⁷³ אולם בוגרי שני חדרי בית המדרש, שירצטו להיות רבנים ומורי הוראה ויתאימו לכך, ימשיכו למדוד בישיבה הגוזלה. במסגרת ליטודים זו יŁמדו התלמידים גמרא באופן יסודי ושיטתי, ירכשו בקיימות בש"ס ובפרשוי, אך גם ירכשו השכלה כללית.⁷⁴

בתכנית בית המדרש נתן פינס חשיבות לערכים אסתטיים⁷⁵ וחינוכיים והושפע מן הפדגוגיה החדשה. הוא הדגיש את החדרים המרווחים והנקאים, את הרגמי הניקים של התלמידים והמורים, את הצורך בחופשנות והפסוקות על מנת "להחליף רוח חדש"⁷⁶ ואת הקשר הרציף בין המורה לתלמיד.

4. חינוך הבנות

חינוך הבנות לא היה מפותח בחברה היהודית במשך מאות שנים. אמנם היו קהילות ששיתפו את הבנות בחדרים הקיימים, אך לרוב נותרו הבנות מחוץ למסגרת המוסידית ורכשו את השכלהן באמצעות הוריהן או באמצעות מורים פרטניים שהוריהן שכרו להן. לקרהת סוף המאה התשע עשרה ניכרת עלייה בשיעור הבנות שלמדו בבית ספר כללים. מנגמה זו גורמה להן להתרחק מן החינוך היהודי המסורי ומן הקשר בו.⁷⁷ משכילים רבים,⁷⁸ ופינס ביניהם, הצביעו על החנחת החינוך היהודי המסורי של הבנות ועל טיפולם של החינוך הכללי. הם הדגישו את הצורך להעניק לבנות חינוך יהודי הולם על מנת לאפשר להן למלא את ייעודן כאמהות בבא העת. פינס ביקר את ההורמים שבנותיהן למדות צרפתית...⁷⁹ ויצאות במחל משחקים, אך רוחם זרה להיהדות⁸⁰ מנגד הטעמי כי דווקא בזיהון מצוים "פתחות גן עדן של ביהם... והנה שפה העברית זרה להן, כתבי הקודש כספר החותם לפניהן, את 'ה אלהוי ישראל לא יידעו, ותולדות עם ישורן נפלאו מהן...'".⁸¹ לפיכך סבר שכדי שתהיה הנשים עדר לבליהן ואמהות טובות לילדיהן יש להדגיש בחינוכן את לימודי היהדות ואת לימודי ההיסטוריה של עם ישראל, ולונטו בהן אהבה לתורה ולעם. אף כאן שב והזכיר כי יש לתת את הדעת על תוכן הלימוד ומידת

⁶² המלץ, 1867, גילון 42.

⁶³ על כך ראה בהמשך בסעיף על הכשרות הרבנות.

⁶⁴ שם, גילון 41. ראה גם: בניין הארץ ב', עמ' 211-206.

⁶⁵ המלץ, גילון 41.

⁶⁶ על חינוך הבנות היהודיות במערב אירופה ובמרכז אירופה וראה: אלבום דרכו ר', החינוך העברי בארץ ישראל א', ירושלים תשס"ז, עמ' 51-50.

⁶⁷ למשל, יצחק בער לויינון שהשミニע את אחת הקרירות הראשונות לחינוך הבנות. ראה: ליבנון יב', בית יהודיה, חילק ב', וילנא תר"ח, עמ' 158. ומאחר יותר פרץ סולנסקי. ראה: סולנסקי פ', מאמריהם כרך א', ירושלים תרמ"ה, עמ' 193-195.

⁶⁸ המלץ, 1867, גילון 35.

⁶⁹ שם.

המפשיטה, כלשונו, את הידות מקדושתת וועשה אותה למושג של חולין.⁷³ להנחלתה ולהפצתה של דרך זו אחראים בעיקר המורים המלמדים בבית הספר:

כי לא הספרים בלבד מהם אשר יביאו את ההשכלה המוחלטת בין הדת והחיה ומדעים בלב הנערם. כי סוף סוף הכל תלוי במורים.

פעולתו של המורה על התלמידים, לדעת פינס, היא מעין פעולה היפונית גם למחשבותיו אשר לא יוציאן בהפה יש השפעה רבה על יצירת המושגים במוח התלמידים.

וזו לא אלמן וישראל מזורים חכמים ומשכילים החפצים בקיום דת ישראל האמיתית ואין לנו חוץ בחרסים מצופי זהב, אין לנו חוץ במחנכים מתחפשים!⁷⁴ (ההדגשה שלי ע"מ).

בדימוי הציוויל 'חרסים מצופי זהב', ובצמוד המילים הסותרות 'מחנכים ומחפשים' הדגיש פינס את חשיבות המסריהם הספריים העוברים מძמונך לתלמידים, ועמד כך שחייב המושחת רק על המסריהם הגלוים הנאמרים והנעימים על פני השטח, אייננו חינוך אמיתי.

domha shamorah zo meshkafat at chardotoi shel finas shalchico vohemikoo ul raku matziasot haheim baratz, sheba halacha vohetbashe prerasisa chiloniot. Bmatzav regisz zeh tafs finas at tefkid ha'mora taharach tefkid merkazi. Ha'ah ha'ah modu'u leuzmatot shel mi she'achra'i ul tahalir ha'chino'i vohash b'shel cer min ha'shufa shel shiluyot ul tahalilim. Ul ken sbar ci ha'mora zrich le'shem han'chura horah v'etmanah han'caishut chinochit v'vornatbeit.

ראשית עליי להיות נקי ומסודר לבושים ומנומס בהתנהגות. אין זה נאה שמורה למקרים עיניים יעסוק במלacuteות גופניות במסגרת בית הספר, כי הילדים לא רוחשים כבוד למורה שההוראה שלו היא עוסקת נסוף בלבד ע"צ עיסוקים אחרים.⁷⁵

כמו כן על המורה לספר לילדים סיורים מושכים לב, בשפה צחча ונקייה. מתרת הטיפורים היא לחזק את רגש הדת והאמונה, את מציאות ה', והשנתהו הפרטית, ואת האמונה כי התורה היא מן השמים. ומעל הכל את 'האהבה לכל בני האנוש'⁷⁶ וכל זאת בדרך המובנת לנער. מכאן שהמורה משמש כמחולל שינוי ומפיץ ערכיה של ההשכלה, אך כל עשייתה טבועה בחותם אמונה.

יחד עם זאת על המורה לתמוך בתלמידיו, בעיקר בעודם רכים, ולהיות להם כ'אם רחמניה'⁷⁷ עליו לעמל ולהזכיר את תלמידיו היטב לא רק בד' אמות של חדר הלימוד, אלא

73 פינס "מ, אמת הארץ תצמץח ה, תרנ"ד-תרנ"ו", עמ' 15.

74 שם, ב', עמ' 19. בדברים אלה רמז פינס למורים מחיליא שבת, דוגמת יהודה גרוובסקי.

75 הלבנון, 1879, ג'ילון 44.

76 המלץ, 1867, ג'ילון 40.

77 שם.

גם בדרכי ההתנהגות הטבעית. لكن לטויולים יש ערך לא רק כניסה ומחשה לנלמד, אלא גם כהזכerenות להכיר את התלמידים באמצעות ולשרש התנהגות פסולה.⁷⁸ הוא אף סבר כי הפעולות החינוכיות צריכה לכלול את ההורים. שכן הצע שלבב י'لد יהיה ספר זיכרונות (מעין מחברת קשר) שבו ירשמו הוריו את התנהגותם והמורה יתיחס לכך בהתאם.

פינס גם הדגיש כי המורה צריך לשחות בבית המדרש אף כאשרו מלמד את תלמידיו כיון שלnocחותו יש השפעה על התלמידים: "ויהי עינו וליבו על מעשיהם ועיניהם רואות את מורייהם".⁷⁹

ה. הקשרת הרבענים

אחד השאלות המרכזיות שהעסיקו את הציבור היהודי ברוסיה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה הייתה שאלת הקשרת הרבענים. ברקע עמדה פרשת 'השכלה מטעם' שתחילה בשנות הארבעים והמשכה בייסודם של שני בתים מדרשי להקשרת רבענים בוילנא ובזיטומיר.⁸⁰ המשכילים קיוו שבתי מדרשי אלה יעמיצו טיפוס חדש של הנהגה דתית המשלבת בעולמה 'תורה' עם 'חכמה', המפיצה בכוח סמכותה את בשורת ההשכלה, קשובה לצורכי העם ומקדמת את השינוי החברתי-תרבותי שלוי יחלו. השלטונות לעומת זאת קיוו להציג הנהגה חדשה שתכוון את העם לאזרחות מודילה, תחליש בטוחו ורחוק יותר את עצמת התלמוד ואפיילו תחש את התבולותם התרבותיות והדתיות של היהודים בתוך האוכלוסייה הנוצרית. אולם רוב התקומות שנתלו בבתי מדרשי אלה הצביעו המכריע של הקהילות לא הכיר בסמכותם ההלכתית והמוסרית של בוגרי בית המדרש ותפקידם האצטחצם בדרך כלל בפונקציה הממשלאית: רישום לדוחות, מותות, נישואין וירושין. הסיבה לכך, בראשוona, הייתה שבוגרי בתים המדרשי אלה לא היו גודלו תורה, נהלו אורח חיים שחרג מן הדפוסים המקובלים בחברה המסורתית ואך זללו במצוות. הקהילות המשיכו אפילו לבחר לעצמן רבנים מן הטיפוס המסורתית, אולם החוק לא עמד ליטנים. החוק משנת 1855 קבע כי כעבור עשרים שנה לא יוכל איש לשמש ברבנות או להיות מורה למקצועות היהודים, אלא אם כן סיימים קורס לימודיים בבתי הספר היהודיים לרבענים או במוסדות הלימוד הכלליים הגבוהים או התיכוניים. ככל שהתקרב מועד החלתו של החוק הוא נראה מאיים יותר. פקודות ביניים שניתנו לאחר 1855 דרשו שעד זמן החלתו בעוד עשרים שנה, יבחרו הקהילות היהודיות רק יהודים שנגמרו קורס בבתי המדרש לרבענים ובבתי הספר הממשלאתיים היהודיים מן הדרגה השנייה או בתי ספר כלליים גבוהים ותיכוניים רוסיים. אם לא ימצאו מועמדים כאלה, עליהם להזמין

78 שם.

79 המלץ, 1867, ג'ילון 41.

80 הרקע לסעיף זה יתבסס בעיירו על: 1) שוחט ע', מס' הרבעונות מטעם ברוסיה, חיפה תשל"ו, עמ' 73-16 ליפורון. 2) אטקס, ר' ישראל, עמ' 295-298.

בניגוד לרבניים בני התקופה שהתנגדו באופן נחרץ לשינויי,⁸⁵ היו רבניים אחדים ופינו בינם, שנענו לאתגר, מתוך שהיה ערים לבעותיות שבמעטם הרבניים המסורתיים ובצורך בהכרת השלטון בהם. רבניים אלה, שיעתון 'הלבנון' שופר לדעתיהם נקטו בגישה המחייבת את הקניית ההשכלה הכלכלית לרבניים המסורתיים, בעיקר כדי לזכות בהכרת השלטונות.

כתרון לבעה הם הציגו שתי עמדות מרכזיות. האחת טענה שהרבנים צריכים לרכוש השכלה כללית, לזכות בהכרת השלטון ולכהן בתפקיד הרבנות מקודם. השנייה, שהיתה דעת מיעוט, סקרה כי יש לפטור את הרבניים מדריכת השכלה כללית ולאפשר להם לכהן לצדם של הרבניים מטעם.⁸⁶ עמדה זו למשל הציינו הרב לפיזות והרב אליאשברג.⁸⁷ לעומת זאת, סבירו הרבה מוחליבר, הרב גימפל יפה ופינס, כי יש לחיבר את השכלהם של הנשאים בעול הרבנות, אלא שהלימודים התורניים יהיו עיקר ואילו ההשכלה הכלכלית טפלה להם.

כולם כאחד סבירו, שיש לקיים בתחום הישיבות מסלול נפרד להכשרת רבנים. עמדה זו מנוגדת לנישא המשורתיות שבאה ליום 'תורה לשמה' היה ערך עליון שלו כוונו כלל התלמידים. על פי הגישה המסורתית, רבניים ומורי הוראה עתידייםLKkom מטור היישובות, שלא גועדו מלכתחילה מצד תכליין ומצד תכנית הלימודים הנהוגה בהן להכשיר רבנים ומורי הוראה. אלה אמנים וכשרו בישיבות כהלהן מצד גודלם בתורה והן מצד אישיותם, אך הם ילמדו כשאר התלמידים ותקילת לימודיהם לא תהא לשם השגת טרחה זו.

בעצם העובדה שרבניים אלה מוכנים היו לקיים מוסד שנווד להכשרת רבנים יש הכרה בכך שיש צורך בהכשרה פורמלית-יהודית לנושאי משרות הרבנות. אמנים המניחו לשינוי שאוטו הצעיו הרבניים היפה פרגנטיס מעיקרו, אך אין ספק שיש בנקיטת עמדה פונקציונלית נסמך בית שדרה שמקורו בהשכלה. הרב מוחליבר והרב יפה יפה סבירו שלונוכ'h ההשכלה זו שניינו עריכים שמקורו בהשכלה. הרב בכיישורים משכילים, כדי שמאך אחד יידע כיצד לכבות המתעצמת יש לציד את הרב בכישורים משכילים, כדי שמאך אחד יידע כיצד לכבות את לב המתונים, ומצד שני יצלח בתפקידו כבא כוח ה指挥 הירושדי בפני השלטונות.⁸⁸ פינס לעומת זאת, מאמין כי יש לעריכת הציג עמדה שהויה בה גם היבטים עקרוניים. הוא ראה בהשכלה הכלכלית והן בתחום הרבני. החברה פנתה אל השלטונות וביקשה מהם להחליף את המורות הנוצריים ביהودים, על מנת שייהו אפשר לזכות בלכחות פועלה ובכחלה של הציבור היהודי. נוסף על כך החיליטה החברה לתמוך בצעירום שיצאו ללימוד בבית-

ואיככה יתנסה איש לנצל בענייני היהדות מוביל היוטו חמוש ומזוין בדעת הוiotut העולם ודרך הארץ? איך ירים ידיו ונגלו לנחל עדה הולכת חלק בענייני המדינה מוביל דעתו שfat המדינה ומוביל השיכל בה לימודים השימושיים הנחוצים היום לכל איש מצוין בתור אדם המעליה? וכבר זההירו חד'ל: יפה תלמוד תורה עם דרך הארץ.⁸⁹

⁸⁵ למשל: הגז"ב מווילאיין ור' אליעזר גורדון. ראה: שטמפרפר, עמ' 158-167, 284-287, וכן ר' ישראל סלטנר, אטקס, ר' ישראל, עמ' 164-304, 152.

⁸⁶ על השינוי בගישתם, ראה באර מרקס, עמ' 85-87.

⁸⁷ שם, עמ' 87-89.

⁸⁸ ילדי רוחי ב', עמ' 100.

⁸⁹ שם.

משכילים מוגרמניים. למורת זאת המשיכו הקהילות לבחור לעצמן רבנים מן הטיפוס המסורתית, אולם מעמדם הציבורי של רבנים אלה נפגע. גם מעמדם הכלכלי של הרבניים נפגע, מאחר שהקהילות התקשו לשלם את שכר הרבניים.

שאלת הרבנות נדונה בהרחבה בעיתונות היהודית והטרידת המחשבה הציבורית משנות השישים ועד סוף למלחמות העולמים הראשונות. הביקורת הקשה שהופנתה כלפי הרבניים מצד משכילים דקדקים דוגמת לילינבלום ויל"ג, קיבלו על ניתוקם של הרבניים מן העם, ועל החומרות היתירות מהם כופים על העם,⁹⁰ עמדה אף היא ברקע הדברים והדגישה את הצורך לשינוי פי ההנאה הרבנית. המשכילים הדקדקים ניחלו את המערה לתיקונים בדת על רקע הרעב הגדול בליטא ושילבו בתוכה את ביקורתם הנקבת נגד הרבניים.

כך למשל כתוב ול"ג בשנת 1868 את שירו 'בן שני ארויות'⁹¹, שבו ביקר את ההנאה הרבנית מימי הבית השני שהפירה את הצרכים הארץ-ישראלים והצבאים של האומה ובחרה להסתגר בד' אמות של הלכה חסורת תכלית. ול"ג לא התיימר לחבר שיר היסטורי אלא לבקר את ההנאה הרבנית לאורך הדורות, ובמיוחד את ההנאה הרבנית בדורו המנותקת מן העם ומצריכיו האמתיים. סבב השיר הזה התפתח פולמוס, ופינס היה אחד מן המתגבים.⁹² הוא דחה את תפיסת ול"ג שראתה את התנוגות החכמים כמנוגdat לצורכי החימם. לדבריו, החכמים שימשו לא רק כחוג ללימוד הלכה וגדרת הלכות דבריו ול"ג, אלא גם כגוף מדיני פוליטי. התנוגות שנרגוות לאכזרה הלכתיות נשאו אופי לאומי פוליטי ובאו לידי ביטוי שנ דאמנו הפרושים לקיום הלאומי כטומדי ר' עקיבא גם בימי בית שדרה זמן דאמנו הפרושים איש הצבעה שהיהו אשי'ה שחייה של הארץ.

גם בימי בית שדרה זמן דאמנו הפרושים לא רק כחוג ללימוד הלכה וגדרת הלכות דבריו ול"ג, אך מכך יוצאה הטענה כי יהודים לגויים. לאישוש טענתו הוא הביא סימוכין מן המסתוריה. הדבר יוכיח כי היהודים לא היו מושגדי ר' עקיבא שהו יוציאו ליום מלחמותם של הציבור היהודי. נוסף על כך החיליטה החברה לתמוך בצעירום שיצאו ללימוד בבית-

ה骉ר השדרה.

אולם החברה לא הסתפקה בפרטון זה וניסתה לחתור ממנה לבעה בתוככי רוסיה. בשנת 1872, כשהברקע הביקורת הקשה כנגד הרבניים, היא פנתה לרבני הקהילות ברוסיה וביקשה מהם להחוות דעתם על הנושא.

⁸¹ על הרעב הכבד שפקד את ליטא בעשנות השישים ועל פולמוס הקטניות ראה: לדראנדאר א', שנות המשבב 1869-1868 והפוליטיקה היהודית ברוסיה, תל אביב תש"ג.

⁸² גורדון ול"ג, כתבי ול"ג, שירה, תל אביב תש"ט, עמ' ק"ג-ק"א.

⁸³ על תנוגות אחרות ראה: פינר ש', השכלה וההיסטוריה, תולדותיה של הכרת עבר יהודית מודרנית,

⁸⁴ ישראל תשנ"ה, 409-408.

⁸⁵ יידי רוחי א', עמ' 96-97 בהערה.

בחים ולכון כפי שכבר אמרנו, יש לציין את מי שעתודים לשאת בעול הרבנות בהשכלת ובכישוריים, שיאפשרו להם למלא את תפקידם כראוי. אבל בוגרי מוסדות הק'ימים,

יש לשום לב שלימודי הדת יהיו בהם העיקר ולא הלימודים הכלליים. בענין זה פינס הרחיק לכת והציג תפיסת פונקציונלית ברורה של לימוד תורה: הלימודים בישיבה הגבוהה מיעדים מצומצמת מקרוב הלומדים. התואר 'רב' אליבא דפינס מקביל במובן זה רק לשכבה מצומצמת מקרוב הלומדים. התואר 'דוקטור' אצל אומות העולם:

אך מה יגער נחלת תורתנו הקדושה מנחת החוכמות האנושיות שלומדיין לא יקמצו בעיתם ויקדשו להן ממחර שנות חייו ולרוב לא יצא מעוטר בתואר דוקטור בטרם מלאו לו חמישה עשרים שנה.⁹⁸

התלמידים אמנים ושקיים ראיון ורובי בלמידה תורה, אך נוסף על כך ירכשו השכלה כללית, שתימלד על ידי מורים בתוך הישיבה או באופןרטיטה הסמוכה לישיבה. הם יקפו על סדר, ניקיון ואסתטיקה, וזאת על מנת שיוכלו להנגיש את העם באופן הרואין ביותר.⁹⁹

לצד העוצות אלה שתבעו ליחד מסלול נפרד לרבעים שבו ירכשו גם השכלה כללית, פנה פינס אל החברה הלמדנית וביקר את רבניה שלדעתו אינם מוכחים מנהגות אמיתית ואינם עריהם לביעות השעה.

"הזמן הומה ברעם ודורש תיקונים ומה - בחדריהם ישבו בידיהם חבותות". לטענת פינס, יש מהם שמודים בקיומן של הביעות, אך חשים חסרי אונים, מתאונים על מיעוט התורה ופריצות הדור, אך לא עושים דבר. ויש מהם שאף אינם מודעים למה שתרחש סביבם כי "בסכלותם ייחסו אשר ד' אמותיהם המה עלם מלא".¹⁰⁰

רבנים אלה אינם מבינים לדעתו, שהתמודות המתחרחות מאימות על יסודות היהדות ו謝עליהם להתערב בענשה, כפי שתמיד נרתמו הרבנים לפועל למען כל ישראל בעת גזירה. לדידן, ההיענות עתה לאתגרי השעה כמהו כסולידריות המוסרית שבאה לביטוי בעדרה ווביטול נזירות בעבר.

לטיכום, פינס שראה את לימודי התלמוד כאבן יסוד בלימודי היהדות היה מודע גם לסכנה הטמונה בלמידה הבלעדית בו:

⁹⁸ המליץ, 1867, גליון 43.

⁹⁹ המליץ, גליון 41.

¹⁰⁰ ילי רוחין, עמ' 103. שנים ספורות אחר כך ביקר את הרבנים המסורתיים ועמד על רמתם הנמוכה: "אם נתבונן בפי הרבנות עתה, מה תהיה עניינה? פלאים ירצה מחרם עוזה לתחתית שפלותה, גלה כבוד מפה כוכב עבדה". הוא גם התריע כנגד ספיקת רבנים הניננת לעתים ללא בדיקה. ראה: הלבנון, 1876, כרך י, גליון 1, שם, 1875, כרך יב, גליון 3-4.

תורה, השכלה וחינוך במשנתו של הרב יהיאל מיכל פינס

אך מן הצד השני קרא פינס תיגר על מוסדות הכהרת הרבנים ובוגרי בית המדרש, והציג כליפיהם כמה טענות מרכזיות:

1. פינס התריע כי בסיס הרבנות הוא התלמוד, עד כי "הרבי ידיעת התלמוד" המה שני מושגים אשר ה תלמדו כגדיר ונדר מבלי הפרד.¹⁰¹ הוא ציין בכאב שהמשכילים הצעירים התרחקו מן התלמוד וראווה באופן השלילי ביותר, וזאת על אף שהتلמוד הוא יסוד החיים של היהדות ובולדיו אין לה קיום. אף 'הרבני מטעם' בוגרי בית המדרש אינם שולטים בתלמוד, תחת זאת הם מסתפקים בידעעה מועטה של התלמוד, בלימוד פוסקים אחרים ובהשכלה אירופית '人民日报' עד טفحות!¹⁰² וזה לשונו:

האומה הישראלית חייה ורומשת בו כדגה במים ובהפרשה ממנה פרשה מן החיים.¹⁰³

תקפיך הרבה אינם רק לפ██וק הלכות. עליו להיות מערווה בכל תחומי החיים, ובכללם החינוך, סדרי הקהילות הדת והמוסה. הוא צריך להנגיש את העם בתחומים אלה ואת היכשוריים לכך הוא יכול לרכוש רק על ידי לימוד שיטתי של התלמוד הפלמד חסיבה ודרך חיים של 'האומה הישראלית הנוראית בו כבمراה לוטשה'.¹⁰⁴

2. רבנים אלה לא נבחרו על ידי הציבור, אלא באמצעות הממשלה הם קופים עצם על הציבור, אך הציבור אינו מעוניין לקבל מרותם ומנהיגותם.

אם משכילים הם - איך השכלתם? אם אנשי מוסר המה - איך מוסר? המעלם מהם כי חוו ולמדו על חשבון הקהל (כוונתו למס הנרגות שהוטל על הקהילות על מנת לאפשר מינונם של בתים ספר החדים). ע"מ) כי יאמרו עוד לדידות במשמעותם עברת טרונית ועריצות? ... אך מה תחולת לנו מרבים כאלה אשר סוף שמן סותר את תחילה? אם הם מטעם הממשלה, הלא אינם מטעם העם ולא אינם רבנים, אך שוטרים ונוגשים.¹⁰⁵

3. רבנים אלה זרים לעם באורך חיים ובלבושים.¹⁰⁶ איקותם המסורתית והדתית פגומה. הם מזללים במצבם ולא נחים ממשם מופת לעם. והלא "הרבי צריך להיות לעדתו הדת המגושמת. כל מעשין והוא תואמים את לימודיו מבלי נਪטל".¹⁰⁷

יחד עם זאת סבר פינס כי גם מוסד הרבנות המסורתי צריך להשתנות. "אין לקבוע מעון הרב בשיטים ולהגביל את חוג פעולתו בארכע אמות של הלכה",¹⁰⁸ כי היהדות משולבת

⁹⁰ שם, עמ' 98.

⁹¹ שם, עמ' 101.

⁹² שם, עמ' 97.

⁹³ שם, עמ' 98.

⁹⁴ שם, עמ' 102.

⁹⁵ שם.

⁹⁶ שם, עמ' 99.

⁹⁷ שם, עמ' 100.

1. הרב רינס

בשנת 1882, כחמש עשרה שנה אחרי שפינס החל להידרש לנושא החינוך, וכארבע שנים אחרי שפינס עלה לארץ והיה רוחוק מן הגולה המזרחית אירופאית, גם אחד ממנחיי היהדות החדרית בליטה והקים ישיבה המשלבת לימודי חול בתכנית הלימודים שלה.

היא זה הרב יעקב יוסף רינס מי שהיה לימים מנהיג תנועת המזרחי.¹⁰⁵

ברקע להקמת הישיבה עמד המשבר במועדן של היישובות, הכרוסם במעטם הרבים והזדוקותם של יהודים לבתי ספר כלילאים שבוגרתה בשנות השבעים והשמונים. כתגובה לכך הציע הרב רינס חלופות לתכנית הקיימת. הוא קרא להקים ישיבה מתוקנת שבה תואמת תכנית הלימודים הכלכלית לתכנית המקובלת בבית הספר של המדינה, מותן מטרה לקבל הכרה מצד השלטונות הרוסיים. הישיבה הייתה מועדת אמנם לרבים, אך גם בעלי עיסוקים שונים יכלו לומוד בה.

תכנית הלימודים של הישיבה נחלקה ללימודיו קודש ולימודיו חול. לימודי הקודש כללו בעיקר לימודי תלמוד מנוקדת מבט הלכתית. אך בלחץ דעת הקהל שלא ראתה בעין יפה את הסלקציה בלימוד התלמוד על פי קריטריון מעשי הلاقתי, מיתן הרב רינס כוננה זו. לימודי החול כללו: דקדוק, קריאה וכתיבה בעברית וברוסית, שיחה ברוסית, חשבון, מחשבה, היסטוריה יהודית ורוסית, שירה וספרות רוסית, היסטוריה כללית, גיאוגרפיה ולשון גurmanna.

הרב רינס בדומה לרוב 'רבני הלבנון', ראה את המהפהכה שהציג כמענה לבעיות השעה. הוא לא חתר לשינויים אלה מלכתחילה, אלא ראה בהם צורך ממשי שלא ניתן להתעלם ממנו. וכן בחר להציג חלופה, שתיהיה 'לנוקודת ההצלה בעד היהודות'.¹⁰⁶ הוא האמין שיותר מההוא בא לתוך את פגמי החברה החדרית, הוא נאבק בהשכלה על ידי הטמעת חלק מרעיונותיה בתוך ערכיו החדרית. ללא התמורה הכלכלית והלהחצים מבית ווחוץ, דומה שהיא בוחר להמשיך בדרך הישנה.

יוזמתו של הרב רינס נתקלה בהתנגדות מצד הנהגתו החדרית, ואף גרמה לכerset עם בוגריו. ההתנגדות החדרית הופנה גם כלפי ספריו, כולל ספריו, כולל ספריו: 'חוותם התקונית', שקדום לכן ובין בני הנהגתו החדרית גמרו לעלי' את ההלל'.¹⁰⁷ בספר זה מתח הרב רינס ביקורת על דרכי הלימודivistיות המסורתיות והצעיר מותודולוגיה לעיון בספרות התורנית, בהלכה, בדרש, ובאגדה. למרות ההתנגדות האלitchית הרב רינס להקים את הישיבה בשווינציאן שבה כהן כרב, אך הישיבה לא החזיקה מעמד ונסגרה

¹⁰⁵ הדברים על הרב רינס מבוססים על המאמר: שלמן י', ראשית הרפורמה בישיבות מזרח אירופה, מאמצינו של הרב רינס בשנות השמונים למאה שעברה, מולד ד', תשל"א (להלן: שלמן, ראשית הרפורמה), עמ' 161 – 172. ראה גם: שפרא י', *הגות הלכה וציווית*, על עולמו הרוחני של הרב יצחק יעקב רינס

¹⁰⁶ רינס י', *שני המאורות*, חלק שני, פיטרקוב, טרעד', עמ' 9. ראה גם בעמ' 7: "...כִּי לֹא חֲלִילָה מְשֻׁנֵּנוּ שֶׁבַּכָּל הָעוֹלָם כְּלֹו...". ראה גם: רינס י', *מחכחות יעקב*, לידה תר"ע. ¹⁰⁷ על הספר ביחס פירוט, ראה: שלמן, ראשית הרפורמה, עמ' 161 – 162.

כى בהיותו נושא ונונן בעניינים וביחסים שהיו להם עמידה בעולם שהוא לפניו אלף שנים, התקן רגנלו מון האדמה והפרידנו מן העולם הזה, ובשעה שהוא עוסקים בתלמידו הננו כמו אוחז במציאות ראשונה והבiamo לעולם זר ומזרד ונבדל בהרבה מן העולם שהוא חיים בו.¹⁰⁸

לדעתו, יש יהודים המתמצאים גם בהוויות העולם הזה ומשכילים לנצל את ידיעותיהם הנשענות על העבר לפתרון בעיות בהווה. אבל רוב האנשים אינם מסוגלים לכך, וכשהם משקיעים עצםם בלמידה התלמוד, הם מנוטקים ממשיכי שקרה לרבים כאיideal המוצב לכלום באמרה בירושין המשכילי שערער על לימוד 'תורה לשמה' כדייאל המוצב לכלום ההזהה עם הרעיון המשכילי שערער על 'בני אליה' שישיאו בஸרות הרבונות.

עוד על כך שהישיבה הגבואה תפטע 'בני אליה' שישיאו בஸרות הרבונות. אך יחד עם זאת ביקר פינס קשות את תכנית ה�建ת הרבים בבתי המדרש המדינשה את לימוד הפסוקים ופוסחת על התלמוד ומפרשו שהעיוון והבקיאות בהם הם יסוד מוסד לבניית אישיותו של הרב שיאפשר לו בבווע העת למלא את יעודה.

ו. בין פינס לבין הרב שמישון רפאל הירש והרב יעקב יוסף רינס

הראינו לעיל, כי פינס חיב את ההשכלה הכלכלית וחתר למזינות הלימודים הכלכלים עם לימודי היהדות. הוא היה עיר לשינויים שהתרחשו סביוו וגענה לאתגרי התקופה. הדבר בא לביטויו בתמזהתו עם ההשכלה שקבעה אחזיה איתנה בקשר חלקיים מן הציור היהודי, ובפועלו למן הפרודוקטיביזציה שבאה בשל המצב הכלכלי הקשה שפקד את הקהילות היהודיות ברוסיה. על מנת לסכם את דמותו של פינס כהוגה דעתות חינוכי ולהעניקו הראי להשתנות עם מניחי היהדות הדתית באאותה עת.

כפי ציינו לעיל, פינס הציג עדמה עקרונית שחייבת את ההשכלה מלכתחילה, אך לא נתן ביטוי מעשי מובהק להשकפת עולמו. הוא לא הקים מוסד חינוכי או ישיבה על פי העקרונות שליהם הטיף, אך קיווה שרעיונתו יחרגו אל מעבר לדין התיאורטי ויגשמו במוסדות קיימיים.¹⁰⁹ בעולם היהודי לעומת זאת רעיות נושא שילוב תורה והשכלה כבר ניסרו בחלל ואף קרמו ערו וגדיים. בסעיף זה נציג את תורתם ופעולם של שניים ממחמי ישראל, הרב הירש והרב רינס, ונשווה בין דרכם לבין דרכו של פינס.¹¹⁰

¹⁰⁸ ילי רוח, עמ' 84.

¹⁰⁹ שם, עמ' 85.

¹¹⁰ פינס אומם לא הרים מוסד חינוכי בהיותו בחו"ל אך בראשית דרכו בהיותו בארץ ניסה ליישם את השקפות ביהדות בית מדרש קפן בשכונות מגורי (זאה לעיל), וא באופן מובהק יותר בכתבת ספר לימוד ברוח השקפות החינוכיות. בז'בד המשך למד בבתי ספר של חברות העזרה ששילבו יהדות והשכלה והשכלה כללית בתכנית הלימודים שלהם.

¹¹¹ הדין במאמר זה מתמקד בבעיות שחוות בעיקר במחצית השנייה של המאה התשע עשרה. מן הראי להקידש דין נפרד להשווואה בין הגותם ווועלם של פינס והרב קווק, שפעל בתקופה מאוחרת יותר, בשעה שהיחסים בין חילונם לחרדים התאחדו, וקיומה של פרטסיה חילונית הפק לעובדה שיש להסתמוד עמה. דין זה מופיע עניין מיוחד, אך הוא חורג מגבולות מאמר זה.

עם דרך ארץ, שחררה למיזוג מוחלט בין היהדות להשכלה הכלכלית. הירש לא ראה את שני התחומים כעומדים זה מול זה ושאף לא לצייר מכך עם מקצועות תועלתיים, אלא למיזוג אורגנני, כך שכל המקצועות הכללים יהיו ברוח דת ישראל וישמשו כיצמחי' להשתת השלמות¹¹¹. כי למשל חכמת הטבע וההיסטוריה יכולה וצריכה להתאחד עם חכמת התורה, כי הנה מסתור הטבע וההיסטוריה מדבר אליך¹¹². איחוד זה לא בא רק כדי ללמד את דרכיו אלא כדי ללמד מה, ומורתו את משמעות הטבע וההיסטוריה, ולהבין את ייעודו של האדם היהודי בתוך העולם הסובב אותו.

לפיirc ההשכלה במשנתו של הרש"ר הירש איננה נטפסת כ'לימודים חיצוניים'. אף על פי שהדגש את חשיבות התורה וההשכלה גם יחד וחדר למידונות, עדכ על כך שכן הן שווות בחשיבותן, שכן התורה נצחות, ואלו תקינה של דרך הארץ אם אונשיים, ולפיכך הם חייבים להיקבע לפי מידת התיחסות לתורה. לא כל דרך הארץ יכול לעמוד בבחון רוח התורה וראוייה להתאחד עמה. רק דרך הארץ אשר אינה עומדת בסתריה עם אמונות התורה היא זו אשר יכולה להיכנס לעולמה של תורה¹¹³. לדרכ הארץ זו נתן הירש משמעות רחבה והתקoon להקשרו האדם לפעולה אזרחית וחברתית, ולהקשרה מדעית ותרבותית. הוא סבר שהיהודי יהיה חיים יהודים מלאים יותר אם ייחיל הביטים אלה על חיי. הנישה שהציג הייתה דתית-הומניסטית, והוא השפעה מן ההגות הנרטנית בת דורו שהבליטה את הישגיו רוח האדם. בתוך הנישה הזאת הדגיש את החיבוב לפטריות גרגונית, תוך שמירה על הייחודה היהודית¹¹⁴.

מיזוג שני התחומים בא לביוטו גם בנישתו המעשית לבתי ספר. הוא התנגד להפרדה בין בית ספר לילמודים כללים ובתי ספר לילמודי דת, וחדר לכך שככל הלימודים יתנהלו תחת קורת גג אחת, כמשמעותם אחת: עיצוב השקפת עולם דתות¹¹⁵. בתקנית הלימודים לא הייתה חליקה ברורה בין 'קדושים' לחול', אלא כל הלימודים כונו לתקנית אחת: עיצוב 'אדם-ישראל': התורה משמשת אבן הבוחן של פרי רוח האדם, וכל הדעת האנושית מואר באורה¹¹⁶.

¹¹¹ מ', ברויאר, שיטת תורה עם דרך ארץ במשנתו של ר' שמישון רפאל הירש, בתור: ברויאר מ', אסף, מפרי העט והעת, ירושלים, תשניט (להלן: שיטת תורה עם דרך ארץ), עמ' 327-328.

¹¹² שם, עמ' 322.

¹¹³ שם, עמ' 332-333.

¹¹⁴ גישות נוספת, עמ' 48.

¹¹⁵ הרפורמים התנגדו לשיטה זו בכלל המגמות שבה. למודי הטבע, ההיסטוריה וכדומה חיברים להיות כללים, ללא חותם ייחודי. בעקבותיהם הילך גם החינוך החילוני בארץ ישראל. בכך התנגד פינס באמוקו בבית הספר ביפו.

¹¹⁶ שיטת תורה עם דרך ארץ, עמ' 332. לפיכך גם לא קיבל את דרך רבנו, ר' יצחק ברויאר שบทلمוד תורה בהמburger העדיף שמרורים לא יהודים ולמדו את המקצועות הכללים. שיטתו של הרש"ר הירש חיבבה נורוגרפון, והוא התאנץ' למצוות טורם יהודים וראי שיפוט לכל המקצועות ההשכלתיים. אף הוא עצמן למד תורה ונרגנית. בஸגנון זה הציב מודרני על עיקר גישתו החינוכית. הרחבות הדברים ימצאו הקורא במאמר הנ"ל ובמאמר של אליאב: גישות שונות, וכן עיני אצל: צץ, 'רבי שמישון רפאל הירש, המופיע והמשמאלי, בתור: ברויאר מ', (עורך), תורה עם דרך ארץ התגעעה אישיה ורעיון תרבות, ירושלים תשניט', עמ' 31-13, וכן אצל רוזבלט פ', בין שני עולמות, שם, עמ' 33-43. יש לציין ששם הרב רינס רצה שמרורים למקצועות הקודש ולמדו גם את המקצועות העבריים והכלליים, אך זאת בעקבות בשל חששו שהتلמידים יהיו תחת השפעתם של מורים בעלי דעתות שונות. ראה: מושכות יעקב, עמ' 10.

אחרי שנים. רק לאחר עשרים שנה הצליחה להקים מחדש ליאד והפעם בither הצלה¹⁰⁸. אין ספק שהרב רינס, שהוא עր לשינויים שהתרחשו בחברה היהודית והכללית, גילה תעוזה יצאת דופן, בעיקר לנוכח ההסתగות של העולם החידי בזמןנו. אך נראה שלא זו הייתה המפהחה שאליה חתר פינס.

אם גם פינס הציג טיעונים פרגמטיים, שביסודם הרצין לעמד בפרש הטמיעה התרבותית, אולם הוא הדגיש כי שילוב הלימודים הכלליים רצוי מלכתחילה ולא כפשרה כוabit שיש להשלים עמה. הוא שאף לצרף את לימודי החול לימידי הקודש, לא כחטיבה נפרדת אלא חלק מ תפיסת עולם יהודית רחבה. ואילו הרב רינס ראה בהכנסת לימידי החול לצורך השעה. הדבר בא לידי ביטוי בהכנסת לימידי החול לתוכנות הלימודים כתיבנה נפרדת, ובנטיגת משקל רב יותר לימידי הקודש. הכללת לימידי המду בלימודי החול, כפי שהוצע על ידי הרב רינס, ועל אחת כמה וכמה הפרדת לימידי העברית הדקדוק וההיסטוריה מלימודיו הקודש, ועודאי שלא עלתה בקנה אחד עם תפיסת עולמו של פינס. יחד עם זאת יש לציין שם פינס, בעל ההשכמה הכלולתי בעניין ההשכלה, סבר שבשבישת הפיעודת לתלמידים המתענידים לשאת בתפקיד רבתנות, יש למדוד בעיקר לימודי רבנות שכן רק כך יוכל התלמידים הבוגרים למלא את ייעודם.

2. הרב הירש

גישה רחבה, שלא ראתה את הכנסת הלימודים הכלליים כפשרה, אלא חתירה לכך כדייאיל, לא צמחה בקרוב יהדות מזרחה אירופה. דומה שאת שורשה ניתן למצוא דזוקא במערב אירופה, בתפיסתו הכלולית של הרב שמישון רפאל הירש על חינוכו של האדם בישראל. רש"ר הירש לא היה הראשון שחייב התעסוקות במקצועות כללים אך ביגוד לקודמי¹⁰⁹ בונה השקפת עולם הוליסטית שהתמודדה עם האתגרים החדשניים וקטלטה חלקים מהם לתוכה כדייאיל ולא כפשרה.

בניגוד לנפטרו הרץ זיל¹¹⁰, הראשון שכתב פרוגרמה חינוכית ברוח ההשכלה, שבה הגיג את תורת האדם כחתיבתה נפרדת מהתורת האל, הציג הרש"ר הירש את שיטת תורה

Salmon, Y. 'The Yeshivah of Lida: A Unique Institution of Higher Learning', *YIVO Annual of Jewish Social Science*. 1974 Vol. XV, PP. 106-125

¹⁰⁹ קדמו לו למשל, ר' יונתן אייבשיץ, ר' יעקב עידן, ומאותר יותר ר' יצחק ברניס, ר' יעקב אטלנגר ואחרים.

ראה גם: רוזנבליט פ', בין שני עולמות, בתור: ברויאר מ', (עורך) תורה עם דרך ארץ, התנועה אישיה ורעיון תרבות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 35.

¹¹⁰ ויל חילק את הלימודים לשתי חתיבות עיקריות: 1. תורה האדם, הכוללת את כל הידיעות הנפשיות, דרך ארץ, היסטוריה, גיאוגרפיה, אסתטונומיה ומדעי הטבע. 2. תורה האל. תורה האדם קודמת בזמן הלימוד ל佗רת האל ומשמשת לה בסיס. במשנתו בא לביוטו היציאה כנגד האידיאלי המוסכם והיחיד של לימוד תורה לשם, וש בה חתרה להשתלבות היהודים בחברה הונכית. אליאב מ', גישות שונות לתורה עם דרך ארץ-אידיאל ומצוות (להלן: גישות שונות) בתור: ברויאר מ', (עורך) תורה עם דרך ארץ, התנועה אישיה ורעיון תרבות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 46-47.

ונאמונה, אף כי זוקקים הם לשינויים משמעותיים באורחות חייהם. פינס ראה אפוא את העובדה שרוב יהדות מזרח אירופה נאמנה למסורת, כעובדה העשויה לעזרה להצלחת גישת 'תורה עם דרך' נסוח הרש"ר הירש. בעוד שרוב הרבנים במזרח אירופה ראו עובדה זו כסיבה שבשלה יש לדוחות את גישתו של הרש"ר הירש. וכך כתב פינס:

צאו וראו באחינו האורתודוקסים באשכנז: גם המה לא מצאו דרך אחרת להסביר את נדחי הדת אם לא בתעם חשבון גם לצרכי החיים. הרבה הצדיק ר' שמשון רפאל הירש בבבאו לפרנקלפורט לעבודת הקודש בקהל יראי ה' - זאת הייתה ראשית עבדות, לכונן בית חינוך מאיד געלים על כל בתיה הספר רביעי הגודלה הזאת, ובשהתדרלוונו נבנה בית טבילה מהדור הראשון לפחות ייופי עם כל ההרכונות החדשנות. ובאמת עלתה בידו על ידי שתי התקנות הללו להסביר רבים מעון ולהפיץ יראת ה' ושມירת חקיי במקומם השם זהה. מעתה הוגשו בעצמכם: אם הדבר הזה מועל לחובש הצולעה ולהסביר הנדחה, קל וחומר שיש בכוחו לשומר על צאן קדשים לבני תமุดנה קרטוסולין ולבלוי תהעינה פני דרך.¹⁹

פינס, שלא כמו הרש"ר, לא הקים מוסדות שלילכו לאור השקפותו החינוכית. דוקא שיטתו של הרב רייןס, שהוגנסה בישיבה שהקימים בלבד, היא זו שהפכה לאב טיפוס לישיבות התיכוניות שהוקמו על ידי מעצבי החינוך הדתי בארץ. השיטה המקדשת את לימודיו החולקו וקוראת למיזוג המלא עם לימודי הקודש לאיצלה להכחות שורש במחוזה אירופה ואף לא בקשר החינוך הדתי הלאומי היישובי בארץ וישראל.²⁰

אחרית דבר

הרבי יהיאל מיכל פינס הודה עם יעדיה של ההשכלה המתונה והטמייע כמה מיסודותיה אל תוך עולמו, תוך שהוא מדגיש את מחובתו הברורה לחינוך המסורת. מטור שהיה קשה לזכרו הדור, קרא לשפר את המצב החברתי והדתי ותבע לעורך שינויים בחינוך המסורתית. הוא ידע שהרבנים בני זמנו דחו את גישתו של הרש"ר הירש, או שיבלו אידיאולוגים מובהקים הרואים בשילוב ההשכלה הכלכלית בתכנית הלימודים לא רק כורך הבא בעטינן של התמודדות המתרחשות מבית ומוחץ, אלא חלק בלתי נפרד מן החינוך היהודי מלכתחילה. נראה שהדגמים אשר עמד לנויד עניין, היה הדגש שהרב שמשון רפאל הירש העמיד בוגרמאניה, אלא שהצעתו של פינס הייתה ספוגה כולה בהוויה היהודית המזרחה אירופאית.

פינס לא הסתפק בקריאת עקרונות לרעיון זה, אלא כמחנן וכמי שהיה מצוי בפוגרנאייה בתZN, פרס תכנית למודים מעשית ודידקטית שכוננה לכל הלומדים, החל מן הילדים וכלה בישיבה הגבוהה.

¹⁹ 110 לדי רוחי, ב', עמ' 20.

²⁰ התייחסות לנושא זה ראה אצל: ברלב'ם, 'הישיבה התיכונית ושיתות תורה עם דרך' ארץ, בתuru: ברואר מ', (עורך), תורה עם דרך ארץ, התנועה אישיה ורעיונותיה, ירושלים תשס"א, עמ' 253-237.

האם ניתן לומר שלמשנת פינס הייתה זיקה של ממש לשנתו של הרש"ר הירש? דומה, שעל אף הנسبות השונות שבין עוצבה ניתן להציג בבירור על הביטים משובטים במסנותיהם. פינס כרשות הרש"ר חתר לקראת מגילה שלמה של ליטומי הקודש והחולן במשנותיהם. אף הוא ראה את ליטומי רצצה להטיבע את חותם היהדות בכל המקצועות הכלליים. אף הוא ראה את ליטומי ההיסטוריה והטבחו כ całego המכוננים את התלמידי להאמין בברוא ולהכיר בגודלו. ועם זאת הדגיש את עליונותה של הדת ואת נצחותה. כמו הירש ראה בהשכלה אתגר וקיוה כי לnoch הממציאות בת הזמן תביא להתחדשות דתית ורוחנית.

אמנם רשות הירש פעל במצוות שונה לחוטין חז' של פינס, כאשר חלום האמנציפציה התגשם והרפומה הלהכה ופשטה בקרב הציבור היהודי בגרמניה. בתקופה זו נסגרו היחסות בגרמניה בזו אחר זו והיוזמות האורתודוקסיות נאלצה להלחם על עצם קיומה ועתידה.

פינס לעומתו ניבש את השקפותו בשנות השישים והשביעים לnoch אiomיה של ההשכלה הרדיקלית על החברה החרדית. זאת בשעה שבו היהודות מזרחה אירופה שמרה על אורח חיים הלכתי, ורוב רבניו סיירבו להתמודד עם אתגרי השעה. שניים התבוננו אפוא במצבות החיים, כשהודעת התקופה ניכרת היבט בדבריהם, ושניהם מצאו פתרון דומה.

אללא שפינס הוסיף לו מאוחר יותר גzon לאומי. שניהם הצינו תפיסת עולם רחבה שמרכזיה הבסיסיים והטבעיים נשענו על מקורות היהודות. יחד עם זאת שניהם הושפעו מן המחברה הפדגוגית החדשה לגוניה. זה וגם זה לא אימצו באופן מוגבש ושיטתי את משנתיהם של פדגוגים מוגדרים, אלא שילבו במקרים יהודיות מסוימות, רעיונות והלכי רוח שנשאבו משיטות פדגוגיות שונות ומגוונות של לעיתים הזכירו בשם. גם אצל הרש"ר הירש וגם אצל פינס העולם היהודי הוא זה ששימוש כגרום מטען וקובע בקיות ההשפעות החינוכיות.²¹

האם ראה עצמו כמי שמאביר את השיטה מגרמאניה למזרחה אירופאה? הדעת נתנה, שפינס ידע היטב שישיטה זו לא הייתה מקובלת בקרב הציבור منهאגיה של החברה המסורתית. הוא ידע שהרבנים בני זמנו דחו את גישתו של הרש"ר הירש, או שקיבלו בדיעבד וסבירו שהוא מתאימה למציאות היהודים בגרמניה, אך לא לזו של מזרחה אירופאה.²² פינס הציג השקפת עולם שנייה להזאות חלק סמכטיבית עם אלה של הירש אך כל יכולה להיות טבועה בחותם ההוויה היהודית של מזרחה אירופאה, ולפיכך הייתה מעין יצירה חדשה.

יש לציין כי הוא עצמו ראה את הקשר בין שתי השיטות, ואף סבר שאם שיטתו של הרש"ר הירש קקרה הצלחה בוגרמאניה, אין ספק שתצליח בקרב הציבור היהודי במשורתו. זאת מושם שבמצרחה אירופאה המצב טוב בוגרמאניה, היהודים הולכים בדרך המסתורת

²¹ על הרש"ר הירש בהקשר זה ראה: שטרן א', אישים וכיונים, פרקים בתולדות האידיאל החינוכי של תורה עם דרך ארץ, ירושלים תשס"ג, עמ' 27, עמ' 74-72.

²² על יחס של ר' ישראל סלנטר לשיטת 'תורה עם דרך ארץ' ראה: אטקס, ר' ישראל, עמ' 260-262. ראה גם שלמון, ראשית הרפומת, עמ' 169.

لتולדות הנחתaben פינה בבתי הכנסת בית הכנסת הגדול באודסה

אהרן ארנד

נוהג מצי הוא לקיים טקס הנחתaben הפינה עם תחילת בנייתו של בית הכנסת חדש. השורות הבאות תוקדשנה לבחינת ראשיתו של הנוהג ותוכנו של הטקס על רקע תיאור טקס הנחתaben הפינה בבית הכנסת הגדול באודסה. בשולי הדברים יוצגו מסמך המתאר טקס זה.

הקדמה

הרעין לקיים טקס לכבוד הנחתaben הראשונה כמעט אינו נזכר בספרות היהודית הקדומה. בניית בית המקדש הראשון מתוארת במקרה, אך לא כתוב כי היה טקס כלשהו בראשית הבניה. רק לאחר סיום הבניה מסופרת באירוע חנוכת המקדש (מלחכים א, ח). בניית הבית השני נתבצעה בשלבים: תחילתה נבנה המזבח, לאחר מכן קבעו את היסודות לבית, ולאחר הפסקה נבנה הבית ממש' ארבע שנים. והנה, כבר בעית ש'יסדו הבונים את היכל ה', מסופר כי לכבוד המאורע נגנו כהנים ולויים, והעם מריעים תרעה גדולה והקהל נשמע עד למרחוק' (עדרא ג, ז-ג). אירוע זה דומה קצת לטקס הנחתaben פינה, אף שלא נזכר הביטוי 'aben פינה', יש כאן אירוע חגי נצוןראשית בניית בית המקדש.

הביטוי 'aben פינה' נזכר בספר פעמיים במקרה, כגון (תהלים קיח, כב): 'aben מסאו הבונים היתה בראש פונה'. לעיתים הכוונה לאבן שבה מתחלים לבנות, ולעתים לאבן המציה בפינת הגג שבה מסיים. תיאור של טקס הנחתaben פינה שבתחלת הבניה מביא החכם הספרדי ר' יוסף אלבו (1380 בערך - 1444). את הפסוקים באיבר (לח, ו-ז): 'על מה אדניה הטבעו או מי יירהaben פנתה. ברן ייחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אליהם', הוא מבאר כך:

ואמר עוד על מה אדניה הטבעו, קלומר או זה טבע חייב שתעמוד הארץ על המים,
או מי יירהaben פנתה, רוצה לופר לפי שמדדך הבניינים הגדולים שהאבן הראשה
ישים אותה במקומו איזה מלך או שר במונעים ובצללים ובמנגים או בתוף וכונר
כדי שתתקיים, להא אמר דרך אחות מי הוא השער שיראהaben פנתה, שייהו הכוכבים
המנגנים והמנגנים וכל בני אליהם מריעים תרעה גדולה, קלומר שהארץ נעשית
יסוד בזה האופן ברן ייחד כוכבי בקר.

¹ ראה ישעיהו כת, טז; ירמיהו נא, כו; תהילים קיח, כב; איוב לה, ו, ובפירושי דעת מקרא במקורות אלה.

² אלבו ר', ספר העקרין, וראש תרייל, מסמר רביעי, פרק ח.

פינס קרא לשינויים מרחיקי לכת גם בתחום הקשרת הרבניים והציג תפיסת פונקציונלית בורורה של לימוד תורה, על פייה הלומדים בישיבה הנבואה מייעדים רק לשכבה מצומצמת, שתישא בבוֹה העת בתפקידים דתיים ורוחניים.

את עיקר התכנית החינוכית שהצננו גיבש פינס עוד בהיותו ברוסיה, אך בארץ ישראל הוא עמד בפניו אטגרים חדשים ששימם היה המאבק עם 'בני משה' ואחד העם. מאבק זה היהו נקודת מפנה בחווי האישיים והציבוריים. עד אותה עת השקי' פינס מאמצים רבים בניסיון לאחות את הקרים ולגשר בין הנגדים שבין חרדים לחילוניים וקיווה שיחלו שינויים בתחום המוסדות הקיימים. בתקופה זו פרהסיה חילונית עדין לא קנתה לה אחיזה בקרב הציבור. מאבקו החריף של פינס בבית הספר ביפו וב'בני משה' היה על רקע החשש מממן אישור לפראטסיה צאת. החינוך נתפס בעיינ פינס, ובצדקה, כלפי מרכז' וכבעל ההשפעה העמוקה ביותר על החברה המתהדרת. הוא קיווה שהנוהים אחר התרבות החלונית לבושה העברית יתפכו מיעורונים, ולפיכך גיש את מיטב כישוריו ויצא למלחת חכמה 'בני משה'. בשלבי המאבק הראשוני עדיין חשב שניתן להחזר את הנגלל אחורנית ולשנות את התנועה מבפנים, אך לבסוף קרא להיפרדות הציבור החדרי לאומי מן הציבור החלוני.

אולם לפינס לא היה יכוי ציבוריו לכך, ולפיכך לא יכול היה להגשים את קריאתו להיפרדות בתחום החינוך הילכה למשעה. בכך ניתן להוסיף את היכשורים הארנוניים שהচסרו לו מונעו ממנה מקום ולעשות מעשה.¹²¹ עובדה היא שעל אף הנטק שנוצר בין לבין התנועה הוא לא הקים מוסד חינוכי חדש, אלא התקרב ליישוב הישן, עבד במוסדות החסיד והרפואה שלו, ולצד זה במוסדות חינוך ששילבו השכלה בתחום הלימודים שלהם.

גם בשלב זה ראה פינס את עצמו כחובב ציון מובהק והאמין בכל מזוזה ביעדייה של השפה העברית ובכללה יהודיש' פילים, כתיבת ספרים בעברית והקמת הספרייה ששימשה בסיס לספרייה הלאומית. בתחוםים אלה השקיע את כל מרצונו. ניתן לומר מרhubם, וביעיך בתחום החינוך השפה בדיבור ובכתב הצליח לגשר בין חדש לישן, בין מסורת למודרנה, ולתרום תרומה ממשמעותית להפתחותן של השפה והתרבות העברית. בחינת תרומתו הייחודית בתחוםים אלו מצריכה דיון נפרד, אולם דיון כזה חורגת מסגרת מאמר זה.

¹²¹ יהושע בזרזלי כתב ש"משמעותו של שפינס נולד במסבביה של סוחרים עשירים חשב עצמו לאיש מעשה אבל באמת קשה היה למצוא עוד צורבא דרבנן כמותו, שלא ידע צורת מטבח ודמיונו שחזה בעצמו איש מעשי גרם לו תלאות רבות". ראה: 'אחריו מיטתו של ר' פינס ז', הפעול הצעיר תרע"ג, נילון

פינס קרא לשינויים מרחיקי לכת גם בתחום הכהרת הרבנים והציג תפיסה פונקציונלית בורורה של לימוד תורה, על פייה הלימודים בישיבה הנבואה מייעדים רק לשכבה מצומצמת, שתישא בעבו העת בתפקידים דתיים ורוחניים.

את עיקר התכנית החינוכית שהציגו ניבש פינס עוד בהיותו ברוסיה, אך בארץ ישראל הוא עמד בפני אתגרים חדשים ששימאים היה המאבק עם 'בני משה' ואחד העם. מאבק זה היה נקודת מפנה בחווי האישיים והציבוריים. עד אותה עת השكيיע פינס מאמצים רבים בניסיון לאחחות את הקרים ולנשר בין הנגודים שבין חרדים לחילונים וקיווה שיחולו שינויים בתוך הנוסודות הקיימות. בתקופה זו פרהסתה חילונית עדין לא קנחה לה אחזקה איתנה בקרב הציבור. מאבקו החריף של פינס בבית הספר ביפו וב'בני משה' היה על רകע החשש מהעת אישור לפרהסתה צאת. החינוך נתפס בעין פינס, ובצדק, ככללי ביטוי מרחצאי וככבעל ההשפעה העמוקה ביותר על החברה המתחדשת. הוא קיווה שהנוהגים אחר התרבות החלו נסוב באבושים העבריים יתפכו מעירורונים, ולפיכך גיס את מיטב כישוריו ויצא ללחימת חרמה 'ב'בני משה'. בשלבי המאבק הראשונים עדין חשב שניתן להחזר את הנgelן אחרנית ולשנות את התנועה מבפנים, אך לבסוף קרא להיפרדות הציבור החדרי לאומי טון הציבור החילוני.

אולם לפינס לא היה גיבוי ציבורו לכך, ולפיכך לא יכול היה להגשים את קרייאתו להיפרדות בתחום החינוך הילכה למעשה. בכך ניתן להסביר את הcisiores הארגוניים שהחדרו לו ומנעו ממנו לgom ולבושות מעשה.¹²¹ עובדה היא שעל הנתק שנוצר בין הבני התנועה הוא לא הקים מוסד חינוכי חדש, אלא התקרכר ל'יישוב הושן', עבד במוסדות החסד והרפואה שלו, וכך זה במוסדות חינוך שהילכו השכלה בתכנית הלימודים שלהם.

גם בשלב זה ראה פינס את עצמו כחובב ציון מובהק והאמין בכל מואדו ביעדייה של התנועה. הוא המשיך לעסוק בנושאים תרבותיים לאומיים בעלי ממשמעות כמו: החיניאת השפה העברית ובכללן חידושים מילמיים, כתיבת ספרדים בעברית והקמת הספרייה השימושה בסיס לספרייה הלאומית. בתחוםים אלה השקייע את כל מרציו. ניתן לומר שביהם, ובעיקר בתחום החיניאת השפה בדיור ובכתב האלטיך לגשר בין חדש לישן, בין מסורת למודרנה, ולתרום תרומה משמעותית להתחפותן של השפה והתרבות העברית. בוחינת תרומתו הייחודית בתחוםים אלו מצריכה דיון נפרד, אולם דיון זה כהORG מסגרת מאמר זה.

¹²¹ יהושע ברזילי כתב ש"משמעותו נולד בסביבה של סוחרים עשירים ששב עצמו לאיש מעשה אבל באמת קשה היה למצאו עוד צורבך דרבנן ממותנו, שלא ידע צורת מטבח ומדיונו שזכה בו עצמו איש מעשי גרם לו תלאות רבות". ראה: 'אחרי מיתתו של ר' פינס זל', *הפעול הארץ טרען*, גלילין